

Ruanda:

IRKSAL AYRIM, OTORİTER REJİMLER VE SOYKIRIM

Hilal YAVUZ

ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ VE BARIŞ İNŞASI
DÜNYA DENEYİMLERİ SERİSİ

6

Ruanda:

IRKSAL AYRIM, OTORİTER REJİMLER VE SOYKIRIM

Hilal YAVUZ

DIYARBAKIR SİYASAL VE SOSYAL
ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

ENSTİTUYA DIYARBEKİRÊ BO
LÊKOLİNEN SİYASÎ Û CIVAKÎ

DIYARBAKIR INSTITUTE FOR POLITICAL
AND SOCIAL RESEARCH

Çatışma Çözümü ve Barış İnşası Dünya Deneyimleri Serisi – 6
RUANDA: IRKSAL AYRIM, OTORİTER REJİMLER ve SOYKIRIM

DİSA YAYINLARI

Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (DİSA)

Yazar: Hilal Yavuz

Proje Danışmanı ve Araştırma Direktörü: Cuma Çiçek

Proje Koordinatörü: Bahtiyar Mermertaş

Redaksiyon: Mustafa Çevikdoğan

Kapak ve Grafik Tasarım: Feyza

Yayın Tarihi: Kasım 2021

ISBN: 978-605-5458-51-5

Copyright © Kasım 2021

Bu yayının tüm hakları saklıdır. Yayının hiçbir bölümü Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün (DİSA) izni olmadan çoğaltılamaz.

Tel: 0 412 228 14 42 **Faks:** 0 412 224 14 42 / www.disa.org.tr - disa@disa.org.tr
facebook.com/disadiyarkbakir - twitter.com/diyarbakirdisa - instagram.com/disadiyarkbakir

“Ruanda: Irksal Ayrım, Otoriter Rejimler ve Soykırım” başlıklı bu çalışma Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (DİSA) Adalet ve Barış İnşası Araştırma Programı çerçevesinde, **“Çatışma Çözümü ve Barış İnşası Dünya Deneyimleri Serisi Projesi”** kapsamında, Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'nin desteğiyle yapılmıştır.

Çalışmada yer alan görüşler, DİSA ve Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'nin görüşleriyle örtüşmeyebilir.

Hilal Yavuz, lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı. 2019'da Şehir Üniversitesi Kültürel Çalışmalar Bölümü'nde "Approaching the Limit of Experience: Memory and Imagination in Ahmet Hamdi Tanpınar and Zaven Biberyan" (Deneyimin Sınırına Yaklaşmak: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Zaven Biberyan'da Hafıza ve Hayal Gücü) başlıklı yüksek lisans teziyle mezun oldu. Boğaziçi Üniversitesi Modern Türkiye Tarihi Bölümü'nde doktora çalışmalarına devam ediyor. İlgilendiği konular arasında Frankfurt Okulu ve eleştirel teori, karşılaştırmalı edebiyat, edebiyat tarihi ve hafıza çalışmaları gibi başlıklar bulunuyor.

DİSA, siyaseten bağımsız, çoğulcu bir araştırma enstitüsü olarak 8 Mart 2010 tarihinde Diyarbakır'da kurulmuştur. Enstitümüz çalışmalarını dört araştırma programı ekseninde yürütmektedir: Anadili ve Pedagoji Araştırma Programı, Adalet ve Barış İnşası Araştırma Programı, Sürdürülebilir Yaşam ve Mekân Araştırma Programı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Araştırma Programı.

DİSA, araştırma programları kapsamındaki alanlarda araştırmacılar için bir merkez işlevi görmeyi, toplumun sosyal ve siyasal gelişiminin önünü açacak araştırmalar yaparak geleceğe yönelik politikaların oluşturulmasına birinci elden, nesnel ve saha çalışmasına dayalı bilgi temelinde katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

DİSA, farklılıkların barış içinde bir arada var olmalarını mümkün kılan eşitlikçi toplumsal dayanılığın artması ve diyalogun gelişmesi amacıyla araştırmalar yayımlayarak ilgililerin dikkatine sunmakta; konferans, sempozyum, panel, çalıştay, atölye ve raporlar aracılığıyla bilgi paylaşımına katkı sağlamaktadır.

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	7
Önsöz	8
Giriş	10
1. Sosyo-Politik ve Sosyo-Ekonomik Yapı	11
2. Tarihsel Arka Plan ve Temel Çatışma Alanları	16
Ruanda Hükümdarlığı	17
Sömürge Mirası	18
Hutu Devrimi ve Bağımsızlık	19
Darbe Dönemi ve Habyarimana Rejimi	20
3. Çatışmanın Temel Aktörleri	23
Kalkınma İçin Ulusal Devrimci Hareket (MRND)	24
Ruanda Yurtsever Cephesi (RPF)	24
Diğer Muhalefet Partileri (MDR, PSD ve PL)	25
Cumhuriyeti Savunma Koalisyonu (CDR)	25
Katolik Kilisesi	25
Sivil Toplum	26
Medya	27
Uganda	28
Burundi	29
Belçika	29
Fransa	29
Birleşmiş Milletler	30
4. Çatışmanın Kısa Tarihsel Gelişimi	31
Ekonomik ve Siyasi Kriz	32
Diaspora Cephesi	33
İç Savaş ve Artan Militarizasyon	33
Soykırıma Doğru	34
Soykırımın Bilançosu	35
5. Müzakere Süreçleri ve Soykırım Sonrası Dönüşüm	37
Soykırım Öncesi Müzakereler	38
Arusha Barış Anlaşması	39
Soykırım Sonrası Otoriterleşen bir Rejim	39
Tek Partili Sisteme Dönüş	40
Yüzleşme ve Yeniden İnşa	41
<i>Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTR)</i>	41
<i>Gacaca Mahkemeleri</i>	42
Sonuç ve Değerlendirme	43
Kaynakça	46
İlgililer İçin Temel Kaynak Önerileri	51
Kronoloji	52

KISALTMALAR

AFDL	Kongo-Zaire'nin Kurtuluşu İçin Demokratik Güçler İttifakı (<i>Alliance des Forces Démocratiques pour la Libération du Congo-Zaire</i>)
BM	Birleşmiş Milletler (<i>European Union</i>)
CDR	Cumhuriyeti Savunma Koalisyonu (<i>Coalition pour la Défense de la République</i>)
FAR	Ruanda Silahlı Kuvvetleri (<i>Forces Armées Rwandaises</i>)
FDLR	Ruanda'nın Kurtuluşu için Demokratik Güçler (<i>Forces Démocratiques de Libération du Rwanda</i>)
ICTR	Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (<i>International Criminal Tribunal for Rwanda</i>)
ICTY	Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (<i>International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia</i>)
ICVA	Uluslararası Gönüllü Kuruluşlar Birliği (<i>International Council of Voluntary Agencies</i>)
IRMCT	Uluslararası Ceza Mahkemeleri Mekanizması (<i>International Residual Mechanism for Criminal Tribunals</i>)
IMF	Uluslararası Para Fonu (<i>International Monetary Fund</i>)
MDR	Cumhuriyetçi Demokratik Hareket (<i>Mouvement Démocratique Républicain</i>)
MRND	Kalkınma için Ulusal Devrimci Hareket (<i>Mouvement Révolutionnaire National pour le Développement</i>)
MRNDD	Kalkınma ve Demokrasi için Ulusal Cumhuriyetçi Hareket (<i>Mouvement Républicain National pour le Développement et la Démocratie</i>)
NRA	Ulusal Direniş Ordusu (<i>National Resistance Army</i>)
NRM	Ulusal Direniş Hareketi (<i>National Resistance Movement</i>)
OUA	Afrika Birliği Örgütü (<i>Organization for African Unity</i>)
PARMEHUTU	Bahutuların Özgürleşme Hareketi Partisi (<i>Parti du Mouvement de L'emancipation des Bahutu</i>)
PDR	Yenilenme için Demokrasi Partisi (<i>Parti Démocratique pour le Renouveau</i>)
PL	Liberal Parti (<i>Parti Liberal</i>)
PSD	Sosyal Demokrasi Partisi (<i>Parti Social Démocratie</i>)
RANU	Ruanda Ulusal Birlik İttifakı (<i>Rwandan Alliance for National Unity</i>)
RPA	Ruanda Yurtsever Ordusu (<i>Rwandan Patriotic Army</i>)
RPF	Ruanda Yurtsever Cephesi (<i>Front Patriotique Rwandais, Rwandan Patriotic Front</i>)
RTL	Bin Tepeler Özgür Radyo Televizyonu (<i>Radio Télévision Libre des Mille Collines</i>)
TRAFIPRO	İş, Sadakat, İlerleme (<i>Travail, Fidélité, Progrès</i>)
UNAMIR	BM Ruanda Yardım Misyonu (<i>United Nations Assistance Mission for Rwanda</i>)
UNAMUR	BM Uganda-Ruanda Gözlem Misyonu (<i>United Nations Observer Mission Uganda-Rwanda</i>)
UNAR	Ruanda Ulusal Birliği (<i>Union Nationale Rwandaise</i>)

ÖNSÖZ

Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün (DİSA) Adalet ve Barış İnşası Araştırma Programı çerçevesinde başlattığı Çatışma Çözümü ve Barış İnşası: Dünya Deneyimleri Serisi Projesi kapsamında 2020'de Sri Lanka, Guatemala ve Nepal raporları kaleme alındı. Proje bu yıl Kolombiya, Meksika/Zapatistalar ve Ruanda vakalarıyla devam ediyor.

DİSA olarak çatışma çözümü ve barış inşası konusunda dünya deneyimlerine ilişkin bilgi üretmek Kürt meselesinin barışçıl, demokratik yollarla çözümüne katkı sunmayı amaçlıyoruz. Söz konusu seriyle sivil toplum aktörleri başta olmak üzere, çatışma çözümü ve barış inşası konusunda çalışan aktörlerin, farklı zaman ve mekânlarda meydana gelen vakalara ilişkin bilgilere erişimine yardımcı olmak istiyoruz. Projeye ayrıca çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası alanında akademik çalışmaların yapılmasını teşvik etmeyi ve genç araştırmacıları desteklemeyi arzuluyoruz.

Bu rapor, sınıfsal ve etnik ayrımların iç içe geçtiği Ruanda'daki iç savaş sonrasında yaşanan soykırım sürecini ve sonrasındaki otoriter rejim inşasını ele alıyor. Raporların önsözlerinde genel olarak söz konusu vakanın Kürt meselesi bağlamında bize söylediklerine dair belli başlı hususların altını çiziyorum. Bununla birlikte, yaklaşık bir milyona yakın insanın öldürüldüğü, iki milyona yakın nüfusun yerinden edildiği Ruanda Soykırımı'nı bu bağlamda ele alma düşüncesi bile yeterince ürkütücü geliyor. Bu anlamda, söz konusu vakayı Kürt meselesiyle ilişkilendirmekten ziyade, genel olarak çatışma çözümü ve barış inşası açısından ortaya çıkardığı dikkat çekici yönler bakımından ele almak daha doğru olacaktır.

Ruanda her şeyden önce çatışma çözümlerinin başarısızlığı durumunda ortaya çıkabilecek en kötü ihtimali göstermesi açısından özel bir önem arz ediyor. Yüz gün gibi kısa bir süre içerisinde yaşanan felaket, ortak bir geçiş hükümetinin kurulmasını öngören barış anlaşmasının uygulama süreci başlamadan hemen önce gerçekleşti. 1990'lı yılların ortalarında yaşanan ve Birleşmiş Milletler'in müdahale etmemeyi tercih ettiği soykırım, devlet-altı çatışma vakalarında en karanlık senaryoları dahi dikkate almak gerektiğini gösteriyor. Özellikle ağır ekonomik ve siyasi güç kayıpları toplumsal çatışmaları felakete dönüştürebiliyor.

Ruanda vakası uzlaşma sonrası siyasal ve toplumsal alanın inşasının zorluğunu ve kurumsal yapıların dönüşümlerinin sınırlarını göstermesi açısından da özel ilgiyi hak ediyor. Sınıfsal ve etnik ayrımlara dayanan, iç savaş ve darbeler sonrasında yaklaşık yirmi yıl süren tek parti yönetimi, soykırım sonrasında yerini yeni bir tek parti yönetimine bıraktı. Çoğunluk olan Hutuların siyasal ve toplumsal alanı domine ettiği otoriter rejim, yaşanan felaket sonrasında yeni aktörlerle yeniden kuruldu. Azınlık konumunda bulunan ve soykırımın hedefi olan Tutsilerin liderlik ettiği dönüşüm yeni bir otoriter rejim inşasıyla sonuçlandı. Söz konusu vaka, bu anlamda, uzun yıllar içerisinde şekillenen, aktörlerce kabul edilmiş formal ve enformel kurallar olarak kurumların sürekliliğini ve kapsayıcılığını gösteriyor. Bu anlamda geçmişin bugün üzerinde kurduğu sınırları dırıcı ve kilitleyici etkiyi (*path dependency*) düşünmek, söz konusu kurumsal sürekliliklerin nasıl üretildiğini kavramak, siyasal ve toplumsal dönüşüme dayalı bir barış inşası için önem arz ediyor.

Bölgesel bağlam Ruanda vakasının bir diğer önemli özelliğini oluşturuyor. Hutular ve Tutsiler arasındaki sınıfsal ve etnik ayrımlar sınır-ötesi bir nitelik taşıyor. Bu anlamda iki grubun yaşa-

dığı coğrafya var olan devlet sınırlarını aşıyor. Sınır-ötesi sınıfsal ve etnik ayrımlar çatışmaların formasyonunda komşu ülkelerin belirleyici bir role sahip olduğunu gösteriyor. Zira komşu ülkelerde yaşanan çatışmalar hem “fiziki yayılma” hem de “fikir yayılma/nüfuz etme” yoluyla ilgili ülkeyi doğrudan etkileyebiliyor.

Endonezya/Açe’de 250 binden fazla insanın yaşamına mal olan tsunami felaketinin barış sürecinin zeminini oluşturması, çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası çalışmalarında “şok etkisi” olarak yer aldı. Ruanda, söz konusu şok etkisinin olumsuz anlamda gerçekleştiği bir vaka olarak da değerlendirilebilir. Sömürge mirasından kalan kırılğan bir toplumsal ve siyasal yapı olmasına rağmen, felaket esas olarak 1990’lı yıllarda kahve fiyatlarındaki büyük düşüşün neden olduğu ekonomik gerileme sonrasında yaşandı. Şiddetli bir ekonomik krizin ve güç kaybının yaşandığı bir ortamda, Ruanda ve Burundi devlet başkanları ve heyetlerinin yapılan saldırı sonrasında hayatlarını yitirmesi, soykırım sürecini tetikledi. Bu anlamda, toplumda “şok etkisi” yaratan olaylar, Endonezya/Açe vakasında olduğu gibi barış sürecinin yolunu açabileceği gibi, Ruanda örneğinin gösterdiği üzere bir felaketle de sonuçlanabilir.

Kuzey İrlanda, Kolombiya, Meksika/Zapatistalar gibi birçok çatışma çözümü ve barış inşası vakasında dinî kurumlar ve aktörler yapıcı roller oynadılar. Bu anlamda barış çalışmalarında dinî kurumların ve aktörlerin rolleri kritik başlıklar içerisinde yer almaya başladı. Ruanda deneyimi bu konuda da olumsuz bir örnek oluşturuyor. Soykırım sürecinde birçok kilisede toplu ölümler yaşanırken, birçok kilise çalışanı söz konusu kıyımlara iştirak etti. Ruanda vakası, çatışma çözümü ve barış inşası çalışmalarında dinin ve dinî aktörlerin sadece yapıcı rollerine değil aynı zamanda yıkıcı rollerine de odaklanması gerektiğini gösteriyor.

Son olarak, Gacaca Mahkemeleri’nden bahsetmek gerek. Toplumun geleneksel adalet mekanizmalarından esinlenerek oluşturulan ve iki milyona yakın vakanın ele alındığı Gacaca Mahkemeleri’nde faillerin cezalandırıldığı mekanizmalardan ziyade onarıcı mekanizmalara odaklandı. Tüm eleştirilere rağmen Ruanda’daki onarıcı adalet mekanizması adaletin tesisi ve toplumsal barışın inşasında önemli bir deneyim olarak yakından incelenmeyi hak ediyor. Daha da önemlisi, bu tür onarıcı adalet mekanizmalarının tesisinde toplumun yüzyıllar içerisinde oluşturduğu barışma deneyimlerinin zenginliğine; adalet sağlayıcı, inşa edici yapıların, süreçlerin ve aktörlerin yol gösterici potansiyeline işaret ediyor.

Cuma Çiçek

14 Ekim 2021, Diyarbakır

GİRİŞ

Uganda merkezli Ruanda Yurtsever Cephesi (RPF-*Front Patriotique Rwandais*, *Rwandan Patriotic Front*) ve Ruanda devleti arasında süregelen üç yıllık iç savaşın 1993'te Arusha Barış Anlaşması'yla sonlanması üzerine bir geçiş hükümeti kurulması kararlaştırıldı. Fakat aylarca süren müzakerelere rağmen geçiş rejiminin nitelikleri konusunda ortak bir karar alınamıyordu. İki tarafın milis güçlerinin belli aralıklarla ateşkesi bozduğu bu süreçte, Ruanda'daki siyasi ve toplumsal atmosfer gün geçtikçe daha çok geriliyordu. Üstelik kahve fiyatlarındaki düşüşle birlikte ülkenin ekonomik durumu da kötüleşmekteydi.

6 Nisan 1994'te Ruanda Cumhurbaşkanı Habyarimana'yı taşıyan uçağın başkent Kigali'de düşürülmesiyle birlikte siyasi parti temsilcileri ve medya kuruluşlarının propaganda faaliyetleriyle beslenen Tutsi karşıtı öfke, korkunç bir trajediyle sonuçlandı. Yüz gün içerisinde Tutsi nüfusunun yaklaşık yüzde doksanı öldürüldü, yüz binlercesi tecavüze maruz kaldı ve sakatlandı. Ruanda Soykırımı, Holokost'tan sonra gerçekleşen en organize soykırım projesi olarak tarihe geçti.

Ruanda Soykırımı'na ortam hazırlayan iki ana sebepten bahsedilebilir. Öncelikle sömürge öncesi dönemde yalnızca bir statü farkına işaret eden ve görece elastik olan Hutu-Tutsi ayrımı sömürge döneminde ırksal bir ayrım temelinde keskinleştirildi. Hutu-Tutsi çatışmasının boyutlarının soykırımı varacak şekilde genişlemesinde sömürge yönetimlerinin bu tür müdahaleleri önemli bir rol oynadı. İkinci sebep, 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik krizin de etkisiyle iki kamp arasındaki kutuplaşmanın artmasıydı. Habyarimana rejimi ve etrafındaki çıkar grupları, kötüye giden ekonomik durumun olası bir iktidar değişimine yol açma ihtimalini göz önünde bulundurarak mevcut kutuplaşmada, çoğunluk olan Hutulardan taraf olmayı seçti.

Bu vakaya Kürt meselesi açısından bakıldığında iki hususun altını çizmek gerekiyor. Öncelikle çatışma çözümü bağlamında bölgesel faktörlerin etki alanının göz ardı edilmemesi gerektiği görülüyor. Özellikle Uganda ve Burundi'deki çatışma ortamı aynı etnik konfigürasyona sahip Ruanda'daki gerginliğin tırmanmasına hizmet eden önemli faktörler arasındaydı. İkinci olarak, olası bir yüzleşme ve yeniden inşa bağlamında önemli dersler içeren Gacaca Mahkemeleri deneyiminin daha yakından incelenmesi, Kürt sorunu konusunda hepimize fikir verebilir.

Rapor beş ana bölümden oluşuyor. İlk bölümde sosyo-politik ve sosyo-kültürel yapıya dair kısa bir özet sunulurken ikinci bölümde temel çatışma alanlarını odağa alan bir perspektifle tarihsel bağlam aktarılıyor. Diğer üç bölümde ise çatışmanın temel aktörleri ve tarihsel gelişiminin yanı sıra müzakere süreçleri ve soykırım sonrası dönüştürme detaylandırılıyor.

1

**Sosyo-Politik ve
Sosyo-Ekonomik Yapı**

Ruanda Cumhuriyeti, günümüzde on farklı ülkeye ev sahipliği yapan Orta Afrika'nın Büyük Göller Yöresi'nde yer alır.¹ Aynı zamanda Ekvator'un güneyinde ve Afrika'nın en büyük göllerinden biri olan Kivu Gölü'nün doğusundadır. Ülkenin ismi Nil ve Kongo nehir havzaları arasındaki kıtasal ayrımı oluşturan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Ruanda ve Uganda sınırları boyunca yaklaşık 80 km²'lik bir alanı kaplayan volkanik Virunga Dağları'ndan türetilmiştir. Nehirler ve bataklıklarla birbirinden ayrılmış ovalardan ve tepelerden oluşan Ruanda, engebeli coğrafyası nedeniyle "Bin Tepeli Ülke" (*Le Pays des Mille Collines*) olarak da adlandırılır. Ruanda, yüzey su kaynaklarının bolluğu ve yıllık yağış ortalamalarının yüksekliği nedeniyle tarımsal faaliyetler açısından elverişli topraklara sahip.²

Batıda Demokratik Kongo Cumhuriyeti, güneyde Burundi, doğuda Tanzanya ve kuzeyde Uganda'yla sınır komşusu olan Ruanda beş ayrı eyaletten oluşur (Bkz. Harita 1).³ Bağımsızlığın ilan edildiği 1962'den beri ülkenin başkenti Kigali'dir.

Harita 1: Ruanda'nın İdari Haritası

Kaynak: "Administrative Map of Rwanda-Nations Online Project", <https://www.nationsonline.org/oneworld/map/rwanda-admin-map.htm>, erişim tarihi: 12 Ağustos 2021

- 1 Bu bölgede yer alan diğer ülkeler şunlar: Burundi, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Etiyopya, Kenya, Malavi, Mozambik, Zambiya, Tanzanya ve Uganda.
- 2 Soykırım öncesi dönemde çok sayıda yağmur ormanına ev sahipliği yapan Ruanda topraklarında günümüzde yalnızca 2012'de ulusal park ilan edilen Nyungwe yağmur ormanları varlığını sürdürüyor.
- 3 On iki olan eyalet sayısı idari alanda etnik çeşitliliğe imkân tanımak amacıyla 2006'da beşe indirildi.

26.338 km²'lik bir alanı kaplayan Ruanda Cumhuriyeti'nin nüfus yoğunluğu, bölgedeki diğer ülkelere kıyasla oldukça yüksek. Dünya Bankası'nın 1990 istatistiklerine göre 7.288.833 olan ülke nüfusu, soykırımla sonuçlanan iç çatışma sonrasında 5.836.940'a kadar geriledi.⁴ Bu nüfusa komşu ülkelere Ruanda'ya dönen 1,5 milyon göçmen de dahil. Soykırım sonrası dönemde küresel ortalamasının üstünde bir artış gösteren ülke nüfusu, Ruanda Ulusal İstatistik Kurumu'nun 2021 sayımına göre 12.955.736'ya çıktı.⁵ Nüfusun en yoğun olduğu başkent Kigali'de 1,17 milyon kişi yaşıyor. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı istatistiklerine göre genç bir nüfusa sahip olan Ruanda'da 15 yaş ve üzeri okuryazarlık seviyesi ise %73,2 oranında.⁶

Ruanda nüfusunun neredeyse dörtte üçü bugün hâlâ kırsal bölgelerdeki yerleşkelerde (*umusozi*) yaşıyor. Tepelerde konumlanan bu yerleşkeler, aynı soydan gelenlerin oluşturduğu ve 19. yüzyıla kadar politik birer birim olarak da işlev gören klan yapılarının en küçük birimi olan *umurynago*'lara ev sahipliği yapıyor ve bu sebeple Ruanda tarihi açısından dikkate değer.⁷

Ruanda topraklarına Hutuların 11. yüzyıldan önce, Tutsilerin ise 14. yüzyıldan itibaren yerleştiğine inanılıyor.⁸ Kolonyal dönem öncesinde Ruanda'da 18 farklı klan topluluğu vardı.⁹ Bu toplulukların içinde hem Hutular hem Tutsiler hem de Twalar bulunmaktaydı ve Hutu-Tutsi ayrımı geçim kaynaklarının şekillendirdiği bir tür statü farkını işaret ediyordu.¹⁰ Bölgedeki toplulukların geçmişten günümüze geçimlerini hayvancılık ve tarımla sağlaması nedeniyle zengin ve fakir arasındaki fark, sahip olunan ekilebilir toprak miktarı ve/veya sürü hayvanı sayısıyla belirleniyordu. Sığır bakımından zengin olanlar Tutsi, tarım faaliyetleri yürüten ve sosyo-ekonomik açıdan daha zayıf konumda olanlar ise Hutu olarak nitelendiriliyordu.¹¹ 1994'te, henüz soykırım gerçekleşmeden önce sosyal, ekonomik ve politik üstünlük sağlayan Tutsiler nüfusun %15'inden daha azını teşkil ederken Hutular yaklaşık %85'lik kısmını, çobanlık ya da avcılık yaparak geçimini sağlayan Twalar ise nüfusun %1'inden azını oluşturuyordu.¹² Diğer azınlıklar arasında küçük bir Avrupalı grubu (çoğunlukla misyonerler, yardım ve kalkınma programlarının çalışanları ve girişimciler), az sayıda Asyalı tüccar ve komşu ülkelere gelen Afrikalılar yer alıyordu. Buraya aldığımız verilerin tamamı soykırım öncesi döneme ait. Soykırım sonrası dönemde etnik köken temelli sınıflandırmalar içeren verilerin toplanması ve dağıtılması yasaklandığı için bu oranların günümüzde nasıl değiştiğini tespit etmek mümkün değil.

4 "Population, total - Rwanda | World Bank", <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=RW>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

5 "Size of the resident population | National Institute of Statistics Rwanda", <https://www.statistics.gov.rw/publication/size-resident-population>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

6 "Human Development Reports | United Nation Development Program (UNDP)", <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/RWA>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

7 Catharine Newbury, *The Cohesion of Oppression: Clientship and Ethnicity in Rwanda, 1860-1960* (New York: Colombia University Press, 1998), 76.

8 "Kingdom of Rwanda | Britannica", <https://www.britannica.com/place/Kingdom-of-Rwanda>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

9 Filip Reyntjens, "Rwanda: Genocide and beyond", *Journal of Refugee Studies* 9, sayı 3 (1996), 243.

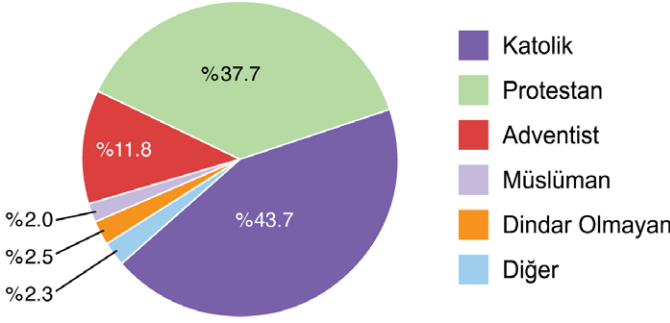
10 David Newbury, "The Clans of Rwanda: An Historical Hypothesis", *Africa* 50, sayı 4 (1980): 389-403, 396.

11 Newbury, *The Cohesion of Oppression: clientship and ethnicity in Rwanda, 1860-1960*, 76.

12 "Outreach Programme on the 1994 Genocide Against the Tutsi in Rwanda | United Nations (UN)", <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/historical-background.shtml>, erişim tarihi: 21 Eylül 2021

1978 nüfus sayımına göre 7,8 milyon Ruandalının %90'ından fazlası Hıristiyan'dı.¹³ Ruanda Cumhuriyeti tarafından yapılan 2005 nüfus sayımında nüfusun %93'ü Hıristiyan dinine mensup olduğunu bildirirken bunların neredeyse yarısı Katolik kilisesine bağlıydı. 2012 tahminlerine göre ülke nüfusunun %49,5'i Protestan (Adventisler dahil), %43,7'si Katolik ve %2'si Müslüman.¹⁴

Şekil 1: Ruanda'daki Dinî Yapı

Kaynak: "Rwanda | Britannica", <https://www.britannica.com/place/Rwanda>, erişim tarihi: 12.08.2021

Ruanda devletinde konuşulan bütün diller resmî dil statüsüne sahip. Son derece sofistike bir dil olan ve Nijer-Kongo dil ailesinin *Benue-Kongo* koluna mensup *Kinyarwanda*, Ruandalıların ortak dili. İngilizce ve Fransızca 2008'de resmî dil olarak kabul edilse de nüfusun yalnızca küçük bir kısmı tarafından konuşuluyor. Afrika Büyük Göller bölgesindeki *lingua franca* olarak bilinen ve 2017'de resmî diller arasına giren *Swahili* ise başta Kigali olmak üzere Ruanda'nın birçok bölgesinde ticaret dili olarak kullanılıyor.¹⁵

Ekonomist İstihbarat Birimi tarafından hazırlanan Demokrasi Endeksi'nin (2020) ülkeler arasında demokrasi seviyesini ölçtüğü listenin 130. sırasını Kamboçya'yla paylaşan Ruanda, 60 gösterge baz alınarak 0-10 arasında puanlamayla yapılan değerlendirmede ise 3,10'la otoriter rejimler kategorisinde gösteriliyor. Ruanda'nın diğer kategorilerde aldığı puanlar şu şekilde: Seçim süreçleri ve çoğulculuk 1,42; hükümet işleyişi 4,29; siyasi katılım 2,78; siyasi kültür 4,38 ve sivil haklar 2,65.¹⁶

Ülke, ulusal meclis ve senato olmak üzere iki meclisli bir yapıya sahip ve resmî adı da Ruanda Cumhuriyeti. Ulusal mecliste 53'ü halk tarafından, 27'si ise kadın ve gençlik derneklerinin temsilcileri tarafından seçilen 80 milletvekili bulunurken; senato 16'sı yine temsilciler tarafından seçilen, 8'i cumhurbaşkanı tarafından atanan 24 üyeden oluşuyor.¹⁷ Kadınların parlamentodaki

13 Daniel Patte, *The Cambridge Dictionary of Christianity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 117.

14 "Rwanda | The World Factbook", <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/rwanda/>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

15 "Rwanda moves to make Swahili its fourth official language | Africanews", <https://www.africanews.com/2017/02/10/rwanda-moves-to-make-swahili-its-fourth-official-language/>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

16 Economist Intelligence Unit (EIU), "Democracy Index 2020: In sickness and in health?", 2021.

17 "Political structure | EIU", <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=601054843&Country=Rwanda&topic=Summary&subtopic=Political+structure>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

temsil oranı yüzde 55,7, işgücü piyasasına katılım oranları ise yüzde 83,9.¹⁸ Bu veriler ışığında Ruanda, 2019'da yayınlanan toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksinde 0,402 puan alarak 162 ülke arasında 92. sıraya yerleşti.¹⁹

Dünya ülkelerinin gelişmişlik düzeylerini gösteren İnsani Gelişme Endeksi'nin 2020 verilerine göre 189 ülke arasında 160. sırada yer alan Ruanda, dünyanın düşük gelişme gösteren ülkeleri arasında.²⁰ Gelir eşitsizliğini ölçen *Gini* katsayısı, 2006'da 0,52 olarak ölçülürken 2017'de 0,43'e düştü.²¹ BM İnsani Gelişme Raporu'na (2020) göre ülkedeki en zengin %10'u oluşturan gruplar ülke gelirlerinden %35,6 pay alırken, bu oran en yoksul %40'lık kesim için sadece %15,8. Yine en zengin %20'yi oluşturan grupların ortalama gelirlerinin en yoksul %20'yi oluşturan grupların ortalama gelirlerine oranını ifade eden *quintile* oranı da 8,5.²²

18 Söz konusu oran, erkekler için 83,4'tür.

19 United Nations Development Programme (UNDP), "The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene Briefing", 2020.

20 Bu endeksteeki ülkeler düşük (0.0-4.0), orta (4.0-6.0), yüksek (6.0-8.0) ve çok yüksek gelişmiş (8.0-10.0) olarak dört kategoride sıralanır. United Nations Development Programme (UNDP).

21 0 ve 1 aralığında değişen Gini katsayısı hesaplamalarında 0 değeri mutlak eşitliği 1 değeri ise mutlak eşitsizliği gösterir. "Rwanda Overview | World Bank", <https://www.worldbank.org/en/country/rwanda/overview>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

22 United Nations Development Programme (UNDP), "The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene Briefing".

2

**Tarihsel Arka Plan ve
Temel Çatışma Alanları**

İlk bölümde de belirttiğimiz gibi sömürge öncesi dönemde sahip olunan hayvan sayısı bakımından zengin olanlar Tutsi, sosyal düzende ikincil konumda olanlar ise “Hutu” olarak tanımlanıyordu. Ruanda nüfusunun çok küçük bir kısmını oluşturan ve avcılık-toplayıcılıkla geçimini sağlayan Twalar ise genellikle bu nüfus hiyerarşisi denkleminin dışında kalıyordu. Ancak bu dönemde servet artışı, hayvan sayısının azalmasıyla orantılı gelir kaybı yahut eş durumu gibi faktörlerle Hutu ve Twalar Tutsi’ye (*kwihutura*), Tutsiler ise Hutu’ya (*kwitutsura*) dönüşebiliyordu.¹ Başka bir deyişle, soykırım öncesi Ruanda toplumunda politik ve ekonomik açıdan belirlenen ırksal ayrımın bir tür esnekliği mevcuttu.

Ruanda Hükümdarlığı

Bağımsızlık ilan edilene kadar Ruanda’nın hayli hiyerarşik olan yönetim sisteminin en üst seviyesinde kutsiyet atfedilen ve *mwami* olarak adlandırılan bir hükümdar yer alıyordu. Tutsilerden oluşan yönetici sınıf, kaynak yönetimini ve vergi tahsilatını yerel düzeydeki şeflikler aracılığıyla sağlıyordu. *Imbaga y’Inyabutatu* olarak isimlendirilen üçlü bir yönetim sistemi mevcuttu: Toprak şefliği Hutulardan, hayvan şefliği Tutsilerden, askerî şeflikler ise Hutular ya da Tutsilerden oluşuyordu.² Bu sistem, 1860-1890 arasındaki merkezileşmeyle birlikte Hutuların neredeyse köle statüsüne itildiği *uburetwa* ve bir nevi patronaj ilişkisi olarak tanımlanabilecek *ubuhake* isimli ikili bir yapıya evrildi. 16. yüzyılın ortalarında hüküm süren Mibambwe I Mutabazi diğer klan yapılarını zayıflatma politikası benimseyerek monarşinin merkezileşmesine katkı sağlasa da merkezileşmenin kalıcılığı, esas olarak 19. yüzyılın ortalarında tahta çıkan Kigeri IV Rwabugiri (1853-1895) döneminde gerçekleşti.³ Bu dönemde yerleşen *uburetwa*, Hutu erkek nüfusunun Tutsi egemenliğindeki toprakları işlediği, Hutu kadın ve çocuk nüfusunun ise ev işlerinde çalıştığı ve harcanan emeğin karşılığında beslenme ve barınma dışında herhangi bir maddi gelir elde edemedikleri bir sistemdi. Ağır koşullar altında çalışmak zorunda kalan Hutu nüfusu genellikle temel besin kaynaklarına bile yeterli düzeyde erişemiyordu. *Ubuhake* sisteminde ise hayvan sayısı bakımından zengin olan Tutsiler, bu hayvanların bir kısmını toprağı işleyebilmeleri için Hutulara kiraliyordu. Karşılığında elde edilen hasadın yarısını talep eden Tutsiler zenginleşirken Hutu nüfusu gün geçtikçe fakirleşiyordu.⁴ Rwabugiri’nin ölümünden sonra tahta geçen Mibambwe IV Rutalindwa bir yıl süren iç savaşın akabinde 1896’da gerçekleşen darbe esnasında düzenlenen bir suikast sonucunda öldürüldü.⁵ Rutalindwa’nın yerine, küçük yaşta olan üvey oğlu Yuhi V Musinga tahta geçti.

1 Funmi Olonisakin vd., “Reframing Narratives of Peacebuilding and Statebuilding in Rwanda” (Nairobi, 2014), www.africanleadershipcentre.org.

2 Maximiano Ngabirano ve David Tsimbi, “Memory and Historical Realities in Shaping Politics and Armed Conflicts in Rwanda”, *Weaving Peace: Essays on Peace, Governance and Conflict Transformation in the Great Lakes Region of Africa* (Der. Samuel Kale Ewusi), (ABD: Trafford, 2012), 51.

3 David Newbury, “Recontextualizing Rwandan Dynastic Chronology”, *History in Africa* 21 (1994): 191-217, 205.

4 Jacques Jerome Pierre Maquet, *The Premise of Inequality in Ruanda: A Study of Political Relations in a Central African Kingdom* (Londra: Oxford University Press, 1961), 160.

5 Vern Neufeld Redekop ve Oscar Gasana, “Implication of Religious Leaders in Mimetic Structures of Violence: The Case of Rwanda Vern”, *Journal of Religion & Society* 2 (2007): 117-37, 118.

Sömürge Mirası

Afrika topraklarının sömürgeleştirilme sürecinde uygulanacak uluslararası ilkeleri belirlemek üzere düzenlenen Berlin Konferansı'nda (1884) Ruanda toprakları Almanya'ya verildi.⁶ Mevcut koşullarda Musinga için meşruiyet elde etmenin tek yolu sömürge yönetimiyle iyi ilişkiler kurmaktır. Alman sömürge güçleri, sömürge yönetiminin tanınması karşılığında Musinga'yı destekledi. Böylece ülkede, Tutsilerin Hutu çoğunluğu yönettiği mevcut hiyerarşik düzen korundu. Ruanda, İttifak Devletleri'nin başarısızlığıyla sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde, 1923'te Milletler Cemiyeti kararıyla bölgedeki en yakın sömürge gücü olan Belçika mandası altına girdi.⁷

Belçika sömürge güçleri de tıpkı Alman sömürge güçleri gibi dolaylı bir yönetim tarzını benimsedi. Fakat Belçika devleti Ruanda ekonomisini, siyasetini ve sosyal hayatını önemli ölçüde etkisi altına alan çok sayıda yapısal değişikliğe gitti. Hutular resmî görevlerden tasfiye edilirken özellikle eğitim ve hukuk alanlarında Tutsilerin sahip olduğu ayrıcalıkların kapsamı genişletildi. Kamu kurumlarında da yükseköğrenim hakkı da Tutsi tekelindeydi. Vergi sistemindeki değişiklikler, yetiştirilen mahsullere müdahale etme ve zorunlu çalışma gibi türlü stratejilerle Hutular üzerindeki baskı ağırlaştı.⁸ Son olarak 1933'te yürürlüğe giren yasa çerçevesinde tüm Ruandalıların etnik aidiyetlerinin yazılı olduğu kimlik kartlarını taşıması zorunlu hale getirildi.⁹ Belçika hükümetinin idari açıdan kolaylık sağlayacağını öngördüğü bu düzenleme bölgede nesiller boyunca sürecek etnik temelli çatışmalara zemin hazırladı.

Etnik kimliğin inşası, farklı ırksal özelliklerin tayin edilmesiyle destekleniyordu. Hamitik kökenli olarak tanımlanan Tutsilerin uzun burunlu ve parmaklı, açık tenli, ince vücutlu ve uzun boylu yapılarıyla kuzeyli özelliklere sahip olduğu; Bantu kökenli olarak tanımlanan Hutuların geniş burunlu, koyu tenli, kısa ve tıknaz yapılı olduğu iddia edildi.¹⁰ Fakat söz konusu ırksal özellikler, gerektiği kadar ayırt edici olmadığı için ondan fazla sığırı olanlar Tutsi, geri kalanlar da geçim kaynakları göz önünde bulundurularak Hutu ya da Twa olarak adlandırıldı.¹¹ Sömürge yöneticileri tarafından yapılan bu sınıflandırmalar, Tutsileri siyasi ve sosyo-ekonomik olarak üst pozisyonlara yerleştirmek için kullanıldı.¹²

1950'li yıllarda sömürü sistemi iyiden iyiye Hutular aleyhine derinleşince isyan hareketleri yaygınlaştı. 24 Mart 1957'de, Tutsilerin sömürge güçlerinin desteğiyle korudukları statükoya karşı ülkedeki Hutuları birlik olmaya çağıran 12 sayfalık Hutu Manifestosu yayınlandı. Siyasi otoritenin ülkede çoğunluk olan Hutulara verilmesi çağrısında bulunan bu manifesto hem o dönemde yaşanan hak ihlallerini sınıfsal eşitsizlik üzerinden değerlendirmesi (alt sınıfa mensup Tutsilerin Hutularla benzer sorunlar yaşadığı ifade edilmekteydi) hem de Twalı insan hakları taleple-

6 İngiltere ve Portekiz'in girişimiyle, Alman Şansölyesi Otto von Bismarck öncülüğünde düzenlenen Berlin Konferansı'na Avrupa'daki on üç ulusun temsilcilerinin yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri de katılmıştır.

7 A. L. Latham-Koenig, "Ruanda-Urundi on the Threshold of Independence", *The World Today: Chatham House Review* 18, sayı 7, (1962): 288-295, 288.

8 Vervust, "The Relative Importance of Ethnicity, Class and Race in Colonial Rwanda", 76.

9 Nigel Eltringham, *Accounting for Horror: Post-Genocide Debates in Rwanda* (Londra: Pluto Press, 2004), 28.

10 "Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda | Human Rights Watch (HRW)", 2021, https://www.hrw.org/reports/1999/rwanda/Gen01-3-09.htm#P202_84408, erişim tarihi: 14 Ağustos

11 Helen M. Hintjens, "Explaining the 1994 genocide in Rwanda", *Journal of Modern African Studies* 37, sayı 2 (1999), 253.

12 Alana Erin Tiemessen, "After Arusha" (2003).

rinde bir taraf olarak konumlandırması bakımından ılımlı bir metindi. Buna rağmen Hutu Manifestosu, kimlik kartlarındaki ırk hanesinin koruyucu bir önlem olarak sürdürülmesi gerektiğini savunuyordu.¹³

Hutu Devrimi ve Bağımsızlık

5 Kasım 1959'da Hutu halkı Belçika sömürge güçlerine ve Tutsi yönetimine karşı ayaklandı. Bu dönemde 150 bin ila 300 bin arasında Tutsi ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Bu nüfusun büyük çoğunluğu, Tutsi iktidarının korunduğu Burundi bölgesine göç etti. Afrika kıtasının birçok bölgesinde artan sömürge karşıtı bağımsızlık hareketlerinden çekinen Belçika sömürge güçleri, çoğunluğu temsil eden Hutu elitlerini desteklemeye yöneldi.¹⁴ Bunun yanı sıra Belçikalı yetkililerin bir kısmının, dönemin Belçika'sında çoğunluk olan Flamanlara hükmeden Valon azınlığa karşı besledikleri öfke ve kızgınlık nedeniyle Hutularla özdeşlik kurmaya başlaması da Tutsi egemenliğini sarsan faktörler arasındaydı. Dahası BM'nin baskısıyla karşı karşıya kalan sömürge yöneticileri, Hutuların kamusal yaşama katılma olanaklarını genişletmek zorunda kaldı. Birkaç Hutu, yönetici pozisyonlarına getirilirken okullara kabul edilen Hutu öğrenci sayısı arttırıldı. Bu süreçte Hutular ve Tutsiler arasındaki patronaj ilişkileri ekonomik ve ideolojik olarak çoktan işlevsizleşmişti.¹⁵ Gün geçtikçe zayıflayan Tutsi iktidarı, nüfusun %85'ini teşkil eden Hutulara bu oranda siyasi statü verilmesi kararıyla birlikte pratikte sona erdi. Aynı dönemde Hutu seçkinleri, kendilerini "toprağın oğulları" olarak adlandırırken Ruanda'nın asıl yerlileri oldukları iddiasıyla tarihsel bir meşruiyet kazanma çabası güdüyorlardı.¹⁶

1931'den beri tahtta olan Mutara III Rudahigwa, tüm tarafları hoş tutma çabasıyla ılımlı bir yönetim tarzı benimsedi.¹⁷ Ancak Rudahigwa'nın 1959'daki ani ölümünün ardından tahta geçen üvey kardeşi Kigeri Ndahindurwa, muhafazakâr Tutsi seçkinleriyle yakın ilişkiler geliştirdi. Bu süreçte Ruanda genelinde ılımlı partiler politik zeminini kaybederken yalnızca Hutulardan oluşan Bahutuların Özgürleşme Hareketi Partisi (PARMEHUTU-*Parti du*

Gün geçtikçe zayıflayan Tutsi iktidarı, nüfusun %85'ini teşkil eden Hutulara bu oranda siyasi statü verilmesi kararıyla birlikte pratikte sona erdi.

13 Hintjens, 255.

14 Olonisakin vd., "Reframing Narratives of Peacebuilding and Statebuilding in Rwanda," 8.

15 Hintjens, 253.

16 Asında Büyük Göller bölgesinin en eski sakinleri Twalardı.

17 Rudahigwa, *White Fathers* isimli Katolik misyoner grubunun desteğiyle babası Musinga'yı tahttan indirmişti.

Mouvement de L'émancipation des Bahutu) ve bir Tutsi partisi olan Ruanda Ulusal Birliği (UNAR-*Union Nationale Rwandaise*) güç kazandı. Aynı yılın kasım ayında Tutsilerin Hutulara yöneticilere saldırdığı haberi yayıldı. Bu haber karşısında Hutuların yaptığı misilleme, Tutsi tarafında çok daha ağır saldırıları ateşledi. Belçika sömürge yönetimi iç çatışmaya doğru giden şiddet olaylarını sonlandırma amacıyla kırsal kesimde yönetici pozisyonlarını elinde tutan Tutsilerin yarısının işine son vererek Hutulara istihdam alanı açtı. Bu sayede yerelde örgütlenen PARMEHUTU, 1961'deki ilk seçimleri kolayca kazandı. Aynı yılın eylül ayında yapılan referandumda ise Ruandalıların yaklaşık %80'i monarşiyi sona erdirmek için oy kullandı.

1 Temmuz 1962'de monarşi resmî olarak sona erdi. Belçika sömürge güçleri bölgeden çekildi.¹⁸ Ruanda ve Burundi iki ayrı ülke olarak bağımsızlıklarını ilan etti. Grégoire Kayibanda önderliğindeki Hutular, Ruanda Cumhuriyeti'nin yönetimini ele geçirdi. Tutsilere yönelik şiddet olayları hız kazandı. Tutsi iktidarının korunduğu Burundi'ye göç akını devam etti. 18 Eylül 1962'de BM Genel Kurulu, Güvenlik Konseyi'nin tavsiyesi doğrultusunda Ruanda Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler üyeliğini kabul etti.

Komşu ülke Burundi'de Hutulara yönelik şiddet eylemleri Ruanda'da yaşayan yaklaşık 20 bin Tutsi'nin katledilmesinin bahanesi oldu. Bu süreçte ülkeyi terk etmek zorunda kalan Tutsilerin servetlerinin çoğuna PARMEHUTU tarafından el konuldu. Tahminlere göre 1960'ların ortalarında, Ruanda vatandaşı olan Tutsi nüfusunun yarısı Ruanda dışında (özellikle Burundi ve Uganda) yaşıyordu.¹⁹ İktidar değişiminin ardından bir kısmının öldürülmesi veya yerinden edilmesi, bir kısmının kendilerini Hutular olarak yeniden tanımlamanın yolunu bulmasıyla Ruanda nüfusun-daki Tutsi oranı azaldı.²⁰

Darbe Dönemi ve Habyarimana Rejimi

Kayibanda rejimi dönemi, bölgesel ayrımların yönlendirdiği yeni tür bir iktidar savaşına sahne oldu. Devlet kademelerindeki önemli pozisyonlara genellikle ülkenin güneyindeki vilayetlerde (özellikle Gitarama) yaşayan Hutular getirilirken kuzeydeki Hutular elitlerinin siyasi güce erişimini engelleme çabası hâkimdi. Öte yandan ekonomisi büyük ölçüde kahve ticaretine dayanan Ruanda'da, güneydekilere kıyasla daha verimli topraklara sahip olan kuzeylileri iktidardan uzak tutmak kolay değildi. Kahve ticaretini yöneten ve bir tür kamu iktisadi teşebbüsü olarak tanımlanabilecek İş, Sadakat, İlerleme (TRAFIPRO-*Travail, Fidélité, Progrès*) bu nedenle söz konusu iktidar savaşının merkezinde yer alıyordu. 1966'da ülke çapındaki 27 mağazayı ve 70 satın alma noktasını kontrol eden TRAFIPRO, kuzeyli seçkinler tarafından, özellikle kuzey bölgelerindeki ekonomik girişimleri baltalamakla suçlanıyordu. 5 Temmuz 1973'teki darbe, aynı zamanda bir kuzeyli olan dönemin genelkurmay başkanı Juvénal Habyarimana tarafından böyle bir atmosferde gerçekleştirildi.

Darbe sonrası dönemde ilk iş olarak ülkedeki tüm siyasi faaliyetleri yasaklayan Habyarimana, Kalkınma İçin Ulusal Devrimci Hareket Partisi'ni (MRND-*Mouvement Révolutionnaire National pour le Développement*) kurdu. Tüm Ruanda vatandaşları ırk, din, cinsiyet ve yaş ayrımı yapılmaksızın parti üyesi olarak kaydedildi. 24 Aralık 1978'de onaylanan yeni anayasayla sivil yöneti-

18 Ruanda'daki Belçika egemenliği sona erse de bir süre daha Hutuların iktidarı Belçika'yı Tutsi hegemonyasına karşı mücadelede doğal bir müttefik olarak görmeye devam etti.

19 Catharine Newbury ve Davin Newbury, "A Catholic Mass in Kigali : Contested Views of the Genocide and Ethnicity in Rwanda", *African Affairs* 33, sayı 2 (1999): 292-328, 298.

20 1952'de yapılan sayıma göre ülke nüfusunun %17,5'ini oluşturan Tutsiler, 1991'de toplam nüfusun %8,4'ü olarak hesaplandı. "Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda | Human Rights Watch (HRW)".

me dönüş sağlandı. Aynı yıl yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerine tek aday olarak giren Habyarimana oyların %99'unu aldı. Milletvekilliği seçimlerinin galibi de ülkedeki tek siyasi parti olan MRND'ydü. Tüm vatandaşların sıkı bir şekilde kontrol altında tutulduğu Ruanda devletinde beş yılda bir tekrarlanan seçim sonuçları hep aynı kaldı.²¹

Ruanda devletinin on eyalete ayrıldığı bu dönemde yönetim sisteminin temel yapı taşları komünlerdi. 1991'de sayıları 145 olan komünlerin en küçüğünün nüfusu 30 bin civarındayken en büyüğünün nüfusu ise 100 binin üzerindediydi. Valiliklere bağlı çalışan komün yöneticileri, yerel ölçekte ortaya çıkan sorunları çözmekle mükellefti. Sadece valiler değil belediye başkanları da direkt Habyarimana tarafından atanmaktaydı. Otoriter bir yönetim tarzını benimseyen Habyarimana, Ruanda Silahlı Kuvvetleri'nin (FAR-*Forces Armées Rwandaises*) de komuta kademesindeydi. Bütün bunlara ek olarak hem piyasanın hem de kilise çevresinin desteğini arkasına alma konusunda da oldukça başarılıydı.

Harita 2: Soykırım sırasında Ruanda'nın eyalet ve komün haritası

Kaynak: "Provinces of Rwanda | Wikiwand", https://www.wikiwand.com/en/Provinces_of_Rwanda, erişim tarihi: 12 Ağustos 2021

21 Philip Verwimp, "The political economy of coffee, dictatorship, and genocide", *European Journal of Political Economy* 19, sayı 2 (2003): 161-81, 163.

1990'lı yıllara kadar ekonomik alanda başarılı bir yönetim politikası sergileyen Habyarimana rejimi, Batılı ülkelerin gözünde olumlu bir imaj çizmeyi başardı. Bu sayede önemli ölçüde dış yardım alma imkânı buldu. Başta yol, elektrik ve telefon sistemleri olmak üzere birçok alanda düzenli bir altyapı sistemi inşa etti. Böylece Ruanda ekonomisi bölgedeki diğer ülkelere kıyasla çok daha iyi bir ilerleme gösterdi. Donör ülkeler, Ruanda'yı Afrika'da umut vaat eden ülkeler arasında değerlendiriyordu. Fakat ülkenin ekonomik durumu görüldüğünden çok daha kırılgandı. Nüfusun yaklaşık %90'ının tarım yaparak geçimini sağladığı ülkede, artan nüfus için yeterli seviyede toprak bulunmuyordu.²² Üstelik toprak mülkiyetinin mevcut dağılımı oldukça adaletsizdi. 1991'de yapılan bir araştırmaya göre toprak sahiplerinin en zengin %16'sı, mevcut ekilebilir arazilerin %43'üne sahipti.²³

1982-1986 arasında yürütülen kalkınma planı, Ruanda'nın ekonomik hacminin %60'ından fazlasının dış yardımla sağlandığını ortaya koyuyordu.²⁴ 1987'de kahve fiyatlarının uluslararası pazarda dramatik bir şekilde düşmesi ve bu duruma eşlik eden devalüasyonla birlikte Ruanda hükümeti dış borçlarını ödeyemez hale geldi.²⁵ 1989'da başlayan kuraklık ise güney bölgelerindeki hasadı önemli miktarda azaltırken çok sayıda hane açlık sınırına dayandı. Habyarimana rejimi kötüleşen ekonomik durumu ancak Fransa'dan aldığı maddi yardımla idare edebiliyordu.

Yaklaşık on yıl süren Hutu rejimine rağmen Ruanda'daki Tutsiler eğitim ve kamu hizmeti alanlarındaki bazı önemli mevkileri korumaya devam ediyordu. Habyarimana rejiminin eğitim ve kamu istihdamı alanlarında bölgesel ve etnik dengeyi gözeten bir "etnik kota" politikasını devreye sokmasıyla dengeler bozuldu. Bu politika doğrultusunda Ruanda vatandaşlarının eğitim olanaklarına, iş imkânlarına ve yönetim kademelerindeki pozisyonlara erişimi, nüfus içindeki oranlarına göre düzenlenecekti. Buna göre güneyli Tutsiler okullardaki ve kamu kurumlarındaki pozisyonların %4'üne, kuzeydekiler ise %6'sına sahip olacaktı.²⁶ Böylece Hutu Devrimi'nden sonra tersine dönen ve Tutsiler aleyhine büyüyen Tutsi-Hutu eşitsizliği bu dönemde daha da arttı ve Tutsi nüfusun maruz kaldığı ayrımcılığın yol açtığı fırsat eşitsizliği de derinleşti.

22 Matthew F. Pritchard, "Land, power and peace: Tenure formalization, agricultural reform, and livelihood insecurity in rural Rwanda", *Land Use Policy* 30, sayı 1 (2013): 186-96, 186.

23 "Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda | Human Rights Watch (HRW)".

24 Verwimp, "The political economy of coffee, dictatorship, and genocide," 163.

25 Verwimp, 173.

26 Özellikle Gisenyi, Ruhengeri ve bir dereceye kadar Byumba gibi Hutuların hâkim olduğu kuzey bölgelerinde ikamet eden öğrencilere sunulan eğitim fırsatları daha fazlaydı. Cumhurbaşkanı'nın ve eşinin memleketi olan Gisenyi'de, yabancı ülkelerde okumak için burs verilen öğrenci sayısı oldukça yüksekti. Alınan burslar sayesinde okumak için çoğunlukla Fransa'ya giden bu öğrenciler, ülkeye döndüklerinde Hutu hükümetinde aktif roller üstlendi. Tutsi nüfusun yoğun olduğu Kibuye ve Kibungo gibi bölgelerdeki öğrenciler ise bu burslardan yeterince faydalanamadı. Olonisakin vd., "Reframing Narratives of Peacebuilding and Statebuilding in Rwanda".

3

Çatışmanın Temel Aktörleri

Kalkınma için Ulusal Devrimci Hareket (MRND)

Kalkınma için Ulusal Devrimci Hareket (MRND) partisi, 5 Temmuz 1975'te darbeci General Juvénal Habyarimana liderliğinde kuruldu. Ruanda konjonktüründe ılımlı kanadı temsil eden MRND, muhafazakâr ideolojiden beslenen bir partiydi.

Habyarimana iktidara geldiği ilk günden beri 1973 darbesinin, 1959'daki siyasi devrimi tamamlayan bir ahlaki devrim olduğunu savunuyordu. 1990'ların başında ağırlıklı olarak Tutsilerden oluşan Ruanda Yurtsever Cephesi'nin (RPF) Ruanda topraklarını tehdit etmesi MRND'ye yönelen eleştirilere ivme kazandırdı. Bunun üzerine PARMEHUTU'nun Tutsi karşıtı mirası üzerinde sembolik bir hak iddia ederek MRND'yi güçlendirmeye çalışan Habyarimana, 28 Nisan 1991'de partinin ismini Kalkınma ve Demokrasi için Ulusal Cumhuriyetçi Hareket (MRNDD-*Mouvement Républicain National pour le Développement et la Démocratie*) olarak değiştirdi. "Demokrasi" sözcüğünün eklenmesi, süregiden "demokratik geçiş" destekler gibi görünse de "cumhuriyetçi" sözcüğü "kimin için demokrasi" sorusunu gündeme getiriyordu.¹

Aynı dönemde artan RPF saldırıları karşısında gün geçtikçe radikalleşen MRND'nin gençlik kolları, Ruanda Silahlı Kuvvetleri (FAR) tarafından eğitilen *Interahamwe* isimli bir milis kuvvetine dönüştü.

Ruanda Yurtsever Cephesi (RPF)

1990'lı yıllarda Uganda iç siyasetinde aktif bir rol alan Ruanda Yurtsever Cephesi'nin (RPF) tarihi çok daha eskiye dayanır. Hutu Devrimi akabinde komşu ülkelere, Kuzey Amerika'ya ve Avrupa'ya göç eden Ruandalılar tarafından kurulan örgüt, tabanını tek bir etnik grubun ötesine genişletme çabası içinde olsa da üyelerinin önemli bir kısmının Tutsi olduğu biliniyor.

1960'lı yıllarda Avrupa'daki üniversitelerde eğitim alan Ruandalıların girişimiyle siyasi reform talebinde bulunan Ruanda Öğrenci Birliği (*Association Generate Des Etudiants Rwandaise*) kuruldu. Bu topluluğun amacı sömürge döneminde yerleşik hale gelen ve Kayibanda rejimi (1962-1973) döneminde ayyuka çıkan sosyal eşitsizliklere karşı mücadeleyi genişletecek ittifaklar kurmaktı. 1973 darbesi, bu hareketin gelişimini sekteye uğrattı. Reform vaadiyle yönetime geçen Habyarimana'nın etnik ayrımcılık karşıtı söylemleri, diasporadaki Ruandalılar arasında ülkeye geri dönme umudu yarattı. Fakat yukarıda da değinilen hükümet politikaları neticesinde ülkedeki Tutsilerin hakları daha da sınırlandırıldı ve bu durum, Ruanda'dan çevre ülkelere başka bir göç dalgasına yol açtı.²

Diasporadaki Ruandalılar 1979'da, Ruanda Ulusal Birlik İttifakı'nı (RANU-*Rwandan Alliance for National Unity*) kurdu. 1987'de düzenlenen RANU Kongresi'nde hareketin adı Ruanda Yurtsever Cephesi olarak değiştirildi. Paul Kagame liderliğindeki RPF, monarşizm ve kapitalizm karşıtı sosyalist bir kurtuluş hareketi olarak ulus-aşırı örgütlenen bir ağda konumlanırsa da tabanını genişletmek için demokrasi, hukukun üstünlüğü, ulusal birlik, mültecilerin geri dönüş hakkı gibi temaları öne çıkardı.

RPF'nin silahlı kanadı Ruanda Yurtsever Ordusu (RPA-*Rwandan Patriotic Army*), Ruanda iç siyasetinde söz sahibi olmalarına imkân tanıyacak müzakere masasının oluşması için Habyarimana rejimini zorlamak amacıyla Ekim 1990'da Uganda'da kuruldu.

1 Eltringham, *Accounting for Horror: Post-Genocide Debates in Rwanda*, 80.

2 Wm. Cyrus Reed, "Exile, Reform, and the Rise of the Rwandan Patriotic Front", *The Journal of Modern African Studies* 34, sayı 3 (1996): 479-501, 481.

DİĞER MUHALEFET PARTİLERİ (MDR, PSD ve PL)

13 Kasım 1990 gibi erken bir tarihte artan baskılar neticesinde Habyarimana rejimi, çok partili sisteme geçildiğini duyurdu. Muhalefet partilerinin siyaset arenasında boy göstermesine imkân tanıyan Siyasi Partiler Yasası, 18 Nisan 1991’de kabul edildi ve yeni anayasa 30 Mayıs’ta yürürlüğe girdi.

Bu dönemde üç önemli muhalefet partisi kuruldu. Ülkenin güneyinde yaşayan Hutu elitlerini temsil eden Cumhuriyetçi Demokratik Hareket (MDR-*Mouvement Démocratique Républicain*) ve Sosyal Demokrasi Partisi (PSD-*Parti Social Démocratie*) Kayibanda rejiminin devamı niteliğindedeydi. MDR ve PSD arasındaki tek fark, MDR’nin sosyal tabanının Gitarama’da, PSD’nin sosyal tabanının ise Gikongoro ve Butare’de olmasıydı. Kimlik temelli siyasetin ötesinde liberal demokratik ilkeleri benimseyen Liberal Parti (PL-*Parti Liberal*) de bu dönemde siyaset sahnesine çıktı. Byumba vilayetinin Kigali ve Murambi bölgelerinde yaşayan Tutsilerin desteğini alan PL, bir “Tutsi” partisi olarak biliniyordu.³

MDR’nin diğer partilere kıyasla MRND karşısında seçimleri kazanma şansı daha yüksekti. Fakat tek başına iktidara gelecek kadar güçlü olmayan MDR, Habyarimana rejimini siyasi olarak zayıflatmak amacıyla PSD ve PL ile işbirliği içindeydi ve donör ülkelerin de desteğiyle RPF’yle kurulacak olası bir ittifaka sıcak bakıyordu. Bu nedenle Arusha’da yürütülen müzakere sürecinde aktif olarak rol aldı.

CUMHURİYETİ SAVUNMA KOALİSYONU (CDR)

Cumhuriyeti Savunma Koalisyonu (CDR-*Coalition pour la Défense de la République*), Mart 1992’de Martin Bucyana tarafından kuruldu. CDR, MRNDD ve diğer muhalefet partilerinin aksine Arusha müzakerelerinde taraf olmayı reddetti.

Cumhuriyeti Savunma Koalisyonu’nun kurucu kadrosunda yer alan ve aynı zamanda Tutsi karşıtı öfkeyi kışkırtan medya organlarından biri olan *Kangura* gazetesinin de editörü olan Hassan Ngeze, 1990’da Hutu İktidarı (*Hutu Power*) ideolojisinin temel metni olan ve Ruanda’da Hutu üstünlüğünü savunan Hutu On Emri’ni (*The Ten Commandments*) yayınlamıştı.⁴ Tüm Hutuları Habyarimana rejimi etrafında birleştirmeyi amaçlayan bu metin, CDR üyeleri ve *Impuzamugambi* milisleri tarafından Tutsilerin imhasını meşrulaştırmak için yürütülen propaganda faaliyetleri kapsamında kullanıldı.

1992’de CDR’nin paramiliter kanadı olarak bilinen *Impuzamugambi* milis gücü kuruldu. Bu milis kuvvetinin MRNDD’nin gençlik kollarından oluşan ve yine bir milis gücü olan *Interahamwe* ile işbirliği yaparak soykırımda aktif rol aldığı biliniyor.

KATOLİK KİLİSESİ

Kilise sömürge döneminde sadece hükümetin müttefiki değil, aynı zamanda iktidar mücadelesinin de önemli aktörlerinden biriydi. Tutsilere soyluluk atfeden kilisenin bu görüşü hem Alman

3 PL’nin önde gelen siyasetçilerinden André Kameya, RPF destekçisi yayınlara yapan *Ruanda Rushya* gazetesinin baş editörüydü. Bu ve başka sebeplerden ötürü MRND’li politikacılar, PL’yi RPF’nin siyasi uzantısı olmakla suçluyordu. Bkz. Barrie Collins, *Ruanda 1994: The Myth of the Akazu Genocide Conspiracy and its Consequences* (Londra: Palgrave Macmillan UK, 2014).

4 Daniel Rothbart ve Tom Bartlett, “Rwandan Radio Broadcasts and Hutu/Tutsi Positioning”, içinde *Global Conflict Resolution Through Positioning Analysis*, ed. Fathali M. Moghaddam, Rom Harre, ve Naomi Lee (Washington: Springer, 2008), 227-47, 229.

hem de Belçika sömürge yönetimi tarafından misyoner faaliyetleriyle desteklendi.⁵ İkinci Dünya Savaşı'nın ardından sosyal demokrasi saflarında yer alan yeni tip Katolik misyonerlik yaygınlaşırken Ruanda'daki toplumsal eşitsizlikler de sorgulanmaya başlandı. Bu misyonerler gelecek vaat eden Hutu çocuklarına ve gençlerine eğitim ve istihdam sağlama amacıyla birtakım faaliyetlerde bulundu. 1959 devrimine imkân tanıyan sebeplerden biri de kilise çevresinin Hutulara verdiği bu tarz desteklerdi.

Soykırım öncesi dönemde Ruanda, Afrika'nın en dindar ülkesi olarak biliniyordu.⁶ Soykırım sonrası dönemde de toplumsal tabanı oldukça geniş olan kilisenin siyasete dahil olduğu ve etnik çatışmalarda taraf tuttuğu senaryo geçerliliğini korudu.⁷

Şiddet olaylarının ikinci ayında, katliamlar büyük ölçüde sona erdikten sonra, Katolik piskoposlar ve Protestan kiliselerinin liderleri, barış ve güvenliğin yeniden sağlanması için ortak bir çağrıda bulundu.⁸ Katliamları yalnızca savaşın bir ürünü olarak gören bu çağrıda, soykırım terimini kullanmaktan imtina eden dinî liderler, Tutsi sivililerin sistematik olarak katledilmesine atıfta bulunmadan, her iki tarafı da eşit miktarda sorumlu tutmakla yetindi.

Sonraki yıllarda Ruanda Katolik Kilisesi, ülkede yaşanan şiddet olayları hakkında uzun süre sessizliğini korudu. 20 Kasım 2016'da ise geçmişte işlenen suçlardaki dahlinden özür metni yayınladı.⁹ 20 Mart 2017'de Papa Francis ve Paul Kagame'nin Vatikan'daki görüşmeleri esnasında Roma Katolik Kilisesi'nin ruhani lideri, kilisenin soykırımdaki rolü nedeniyle özür diledi. Ruanda hükümeti tarafından yapılan resmî açıklamada bu özürün olumlu karşılandığı ifade edildi.

Sivil Toplum

Soykırım öncesi dönemde Ruanda'da 200'ün üstünde STK ve çok sayıda donör kuruluşun temsilcisi bulunuyordu. Ancak söz konusu kuruluşların kitlesel katliamlara zemin hazırlayan devlet politikaları ve artan toplumsal önyargı karşısında dikkate değer bir girişimi olmadı.¹⁰ STK'ların sorumluluk almaktan uzak tutumu soykırım sonrası dönemde de devam etti. Bu süreçte, bağımsız bir STK koordinasyonları birliği kurmak için Ruanda'ya temsilci gönderen Uluslararası Gönüllü

- 5 Mahmood Mamdani, *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda* (Princeton University Press, 2001), 87-88. Ruanda'nın ilk etnoloğu olan Peder Leon Classe, 1902 tarihli metninde hem Aryan hem de Sami ırkının özelliklerine sahip olduğunu varsaydığı Tutsilere mükemmellik atfederken Peder François Menard 1917 tarihli metninde Tutsi ırkının "siyah derili Avrupalı" olduğunu iddia ediyordu.
- 6 Olonisakin vd., "Reframing Narratives of Peacebuilding and Statebuilding in Rwanda," 32.
- 7 Timothy Longman, "Church Politics and The Genocide in Rwanda", *Journal of Religion in Africa* 2 (2001): 163-86, 169.
- 8 Jean d'Amour Banyanga ve Kaj Björkqvist, "The Dual Role of Religion Regarding the Rwandan 1994 Genocide: Both Instigator and Healer", *Pyrex Journal of African Studies and Development* 3, sayı 1 (2017).
- 9 "Her ne kadar kilise herhangi bir üyesini başkalarına zarar vermek üzere görevlendirmese de bizler, Katolik din adamları olarak kilise cemaatinden, din adamlarından, kendilerini Tanrı'ya hizmet etmeye adanmış halkımızdan ve tüm Hristiyan âleminde 1994 yılında Tutsilere karşı gerçekleşen soykırım olaylarındaki rolümüz nedeniyle özür dileriz." Bkz. Acicbe, "An Evaluation Regarding the Role of France in Rwanda in the Light of Recent Developments," 156.
- 10 Peter Uvin, "Difficult choices in the new post-conflict agenda: The international community in Rwanda after the genocide", *Third World Quarterly* 22, sayı 2 (2001): 177-89, 177.

Kuruluşlar Birliği (ICVA-*International Council of Voluntary Agencies*) altı STK ile temasa geçti.¹¹ Fakat söz konusu STK'lar bu fikre sıcak bakmadı. 1996'da hükümet ile 34 STK arasındaki işbirliğini düzenleyen bir rapor yayınlandı. Bu rapor özellikle uzun süreli faaliyet göstermeyi amaçlayan STK'lar için olumlu bir gelişmeydi.

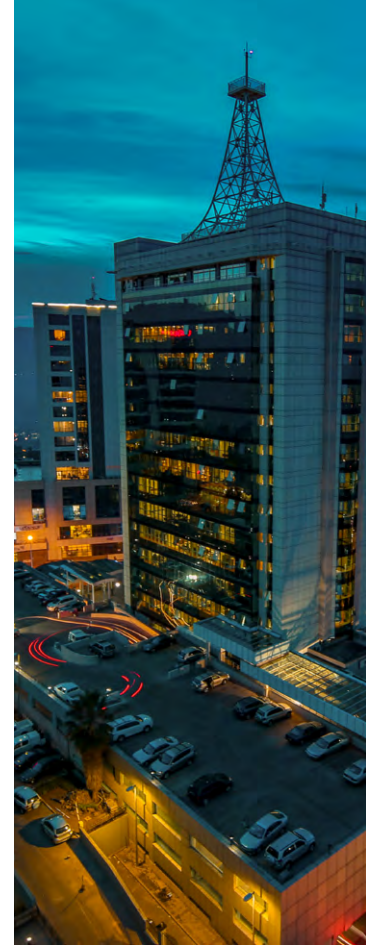
2000 yılında çıkarılan yeni yasalarla ulusal ve uluslararası STK'ların yönetimini, finansmanını ve projelerini denetlemek için geniş yetkiler elde eden mevcut rejim, sivil toplum faaliyetlerini büyük ölçüde kısıtladı. Günümüz Ruanda'sında 140'tan fazla sivil toplum örgütünün faaliyet gösterdiği tahmin ediliyor.¹²

Medya

Ruanda soykırımında medyanın rolü başlığı altında incelenebilecek ve özellikle radyo programlarında üretilen nefret söylemlerine odaklanan geniş bir literatür mevcut.¹³ Yapılan araştırmalarının çoğunda bir radyo kanalının ismi öne çıkıyor: Bin Tepe Özgür Radyo ve Televizyonu (RTL-*Radio Télévision Libre des Mille Collines*). Hükümet tarafından kontrol edilen Radyo Ruanda'nın destekleriyle 1993'te yayın hayatına başlayan RTL, Tutsi karşıtı öfkeyi körüklemek amacıyla kullanılan en önemli propaganda kanallarından biriydi.¹⁴ 1990'da yayın hayatına başlayan *Kangura* gazetesi de soykırım sürecinde aktif rol oynayan medya kuruluşları arasındaydı. Aşırılık yanlısı CDR'nin propaganda faaliyetlerinde aktif olarak kullanılan gazetenin sütunlarında Tutsiler başta "hamamböceği" (*inyenzi*) olmak üzere çeşitli metaforlarla nitelendiriliyordu.

- 11 Söz konusu STK'lar şunlardı: Save the Children UK (SCF-UK), CARE, International Rescue Committee (IRC), World Vision, Oxfam ve Concern.
- 12 Nicole Rataski, "Legal Coordination of NGOs in Times of Crisis: The Role of NGOs During and After the Rwandan Genocide", *SSRN Electronic Journal*, 2012, 1-28, 25.
- 13 Jamie Frederic Metz, "Rwandan Genocide and the International Law of Radio Jamming", *American Journal of International Law* 91, sayı 4 (1997): 628-51. Christine L. Kellow ve H. Leslie Steeves, "The role of radio in the Rwandan genocide", *Journal of Communication* 48, sayı 3 (1998): 107-28. Scott Straus, "What is the relationship between hate radio and violence? Rethinking Rwanda's 'radio machete'", *Politics and Society* 35, sayı 4 (2007): 609-37.
- 14 RTL, soykırım döneminin en çok dinlenen radyo kanalıydı. Bkz. Darryl Li, "Echoes of violence: considerations on radio and genocide in Rwanda", *Journal of Genocide Research* 6, sayı 1 (2004): 9-27, 9.

1993'te yayın hayatına başlayan RTL, Tutsi karşıtı öfkeyi körüklemek amacıyla kullanılan en önemli propaganda kanallarından biriydi.

RTLM'nin kurucusu Ferdinand Nahimana, yöneticisi Jean-Bosco Barayagwiza ve *Kangura*'nın editörü Hassan Ngeze 2003'te Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılandılar ve soykırma teşvik etme suçundan hüküm giydiler.

Uganda

Etnik çeşitlilik açısından benzer konfigürasyonlara sahip Ruanda ve Uganda arasındaki diplomatik ilişkiler dönemin konjonktürüne göre bazen askeri işbirliği bazense çatışmaya varan ihtilaflar etrafında şekillendi.

Ocak 1986'da Uganda'daki Milton Obote rejimine karşı başlatılan gerilla savaşında, RANU'dan Fred Rwigyema ve Paul Kagame de aktif rol aldı. Bu iki isim, Yoweri Kaguta Museveni liderliğindeki Ulusal Direniş Hareketi'nin de (NRM-*National Resistance Movement*) kurucuları arasındaydı. NRM'nin milis kuvveti olan Ulusal Direniş Ordusu (NRA-*National Resistance Army*), milliyeti ne olursa olsun savaşmak isteyen herkesin katılabildiği bir organizasyondur. Bu birliği katılarak gerilla savaşı deneyimi elde eden RPF militanları bu sayede Ruanda'daki iç savaş boyunca askerî açıdan önemli başarılar kaydetti.¹⁵

Obote rejimine karşı kazanılan zafer, sürgündeki Ruandalı Tutsiler için hem askerî güçlerinin bir ispatı olması hem de Habyarimana hükümetiyle olası bir çatışma durumunda kendilerini destekleyecek bir partinin Uganda'da yönetimi ele geçirmiş olması açısından umut vaat eden bir gelişmeydi. Bu gelişmeler doğrultusunda Ruanda hükümeti, Museveni'yi RPF savaşçılarını eğitmek, silahlandırmak ve Ruanda sınırındaki askerî varlığını artırarak RPF'ye takviye sağlamakla suçladı. Birleşmiş Milletler'in bu süreçte Uganda'ya yaptığı mali yardımı arttırmasının RPF'yi askerî olarak destekleme amacı güttüğü de iddialar arasındaydı.¹⁶ İki ülke arasındaki gerginlik, 1992'nin Ağustos ayında her iki tarafın ortak sınırları boyunca güvenliği sağlamak amacıyla bir anlaşma imzalanmasıyla birlikte yatışmış oldu.

1997-1999 arasında Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde süren iç savaşa müdahil olan Ruandalı ve Ugandalı birlikler, Kongo-Zaire'nin Kurtuluşu İçin Demokratik Güçler İttifakı (AFDL-*Alliance des Forces Démocratiques pour la Libération du Congo-Zaire*) çatısı altında birlikte savaştı.¹⁷ Ruanda hükümeti Kongo'ya kaçan soykırımcı Hutuları ülkeye getirip yargılamayı amaçlarken Uganda hükümeti, Kongo'nun kuzeydoğusunda konuşlanan Sudanlı isyancıları ele geçirmek istiyordu.¹⁸

2000'li yılların başında Kongo'daki çıkarları ters düşen Uganda ve Ruanda'nın bozulan ilişkileri bugün hâlâ rayına oturmuş değil.

15 1986'da, NRA'daki 14 bin askerin yaklaşık dörtte birini Ruandalı mülteciler oluşturmaktadır. Bkz. Gamze Düzler, "Ruanda Soykırımının Ekonomi Politikası" (2020), 28.

16 1989 ve 1992 arasında Uganda'ya yapılan ekonomik yardım yaklaşık 183 milyon dolardı. Bu miktar önceki yirmi yedi yılda yapılan toplam yardıma eşitti. Bkz. Barrie Collins, *Rwanda 1994: The Myth of the Akazu Genocide Conspiracy and its Consequences* (Londra: Palgrave Macmillan UK, 2014), 69.

17 İki ülke bu süreçte BM Güvenlik Konseyi tarafından Kongo'nun altın ve koltan gibi doğal kaynaklarını yasadışı olarak kullanmakla suçlandı. Bkz. Scott Mcknight, "The Rise and Fall of the Rwanda-Uganda Alliance (1981-1999)", *African Studies Quarterly* 15, sayı 2 (2015), 42.

18 "Escalating Tensions between Uganda and Rwanda Raise Fear of War | Africa Center for Strategic Studies", <https://africacenter.org/spotlight/escalating-tensions-between-uganda-and-rwanda-raise-fear-of-war/>, erişim tarihi: 21 Eylül 2021

Burundi

1962'de bağımsızlığını kazanan Ruanda ve Burundi, birbirine oldukça benzeyen iki komşu ülke. İklimleri, topografyaları, nüfus yoğunlukları, ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olmalarının yanı sıra din, dil ve tarih ortaklıkları da var.¹⁹ En önemli benzerlikleriyse her ikisinde de çoğunluk olan Hutularla azınlık olan Tutsiler arasında büyük şiddet olayları yaşanmış olması. Dolayısıyla Burundi'deki gelişmeler, Ruanda iç siyaseti açısından daima önemliydi.

Ruanda'da tansiyonun arttığı 1990'lı yıllarda Burundi'de de sular durulmuyordu. Burundi'nin ilk Hutu başkanı olarak iktidara gelen Melchior Ndadaye'nin Ekim 1993'te Tutsi birliklerinin darbe girişimi sırasında öldürülmesi, Ruanda'da Tutsilere güvenilemeyeceği yönündeki algıyı pekiştirdi.²⁰ Ndadaye'nin öldürülmesinin ardından iç savaşa sürüklenen ülkede şiddet olayları devam ederken yapılan seçimde bir Hutu olan Cyprien Ntaryamira başkan seçildi. Yeni başkan, göreve geldikten iki ay sonra Habyarimana'yla birlikte seyahat ederken uçakları düşürüldü. Bu gelişmeden sonra Ruanda'da soykırım planlarının devreye sokulmasıyla eş zamanlı olarak Burundi'deki çatışmalar da yoğunlaştı.

Koalisyon hükümetleri ve Tutsilerin önderliğinde gerçekleşen askerî darbeler eşliğinde 12 yıl süren Burundi İç Savaşı, 2005'te yapılan seçimde bir Hutu olan Pierre Nkurunziza'nın iktidara gelmesiyle birlikte resmî olarak sona erdi. Mülteci sorunu ve sınır güvenliği konuları sebebiyle zaman zaman gerginleşen Ruanda-Burundi ilişkileri, 2020 sonuna doğru normalleşmeye başladı.

Belçika

1990'lı yıllarda Belçika'nın Ruanda'daki Hutu rejimine yaptığı maddi destek asgari seviyedeydi. 1992'de Hıristiyan Demokratları temsil eden Wilfried Martens, RPF'ye sempati besleyen sosyalist ve liberal partilerle bir koalisyon hükümeti kurdu. Bu gelişme doğrultusunda Belçika hükümeti, RPF yanlısı politikalar benimsemeye başladı. Belçika hükümetinin söz konusu desteği sayesinde RPF, Brüksel'de operasyonel karargâhını kurma imkânı buldu.

Fransa

Fransa, Habyarimana döneminde Belçika ve BM'yi geride bırakarak Ruanda'nın önde gelen bağımsız olarak konumlandı. Özellikle kahve fiyatlarının düşmesini takip eden süreçte ülkenin güney bölgelerinde baş gösteren açlık sorunuyla uğraşan rejim, dış borçlarını da ödeyemez duruma geldiğinde Fransa'nın borç indirimine gitmesi, Fransa'nın Habyarimana rejimiyle diplomatik olarak iyi ilişkiler kurduğunu kanıtlar niteliktedir.²¹ Üstelik RPF ve MRND çatışması sürerken Fransız kuvvetlerinin Ruanda Silahlı Kuvvetleri'ne (FAR) askerî mühimmat sağladığı ve soykırım esnasında Paris'in Kigali'yle iyi ilişkiler kurmaya devam ettiği biliniyor.

İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, bir Fransız yargıcın 1994'te Habyarimana suikastına karıştıkları şüphesiyle Kagame'nin dokuz müttefiki için tutuklama emri çıkarması üzerine 2006'da kesintiye uğradı. 2008'de Ruanda, Fransa'yı Hutu milislerini eğitmek ve FAR için strateji geliştirmek suretiyle soykırımda aktif rol oynamakla suçladığı bir rapor yayınladı. Fransa söz konusu iddiaları reddetti. 2010'da Nicolas Sarkozy, Kigali'ye iki devlet arasındaki gerilimi sona erdir-

19 Peter Uvin, "Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence", *Comparative Politics* 31, sayı 3 (1999): 253-71, 253.

20 "The world looks away as blood flows in Burundi | Global development | The Guardian", <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/10/burundi-ethnic-violence-refugees>, erişim tarihi: 21 Eylül 2021

21 Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand, Ruanda devletinin borçlarının altında birini sildiğini duyurdu.

meye yönelik bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaret esnasında, Fransa'nın Ruanda Soykırımı'ndaki rolü çerçevesinde yürütülen tartışmaların kırılma noktası olarak kabul edilen bir konuşma yaptı. Sarkozy bu konuşmada uluslararası toplumun 1994'te gerçekleşen soykırımdaki şiddet olaylarına müdahale etmede yetersiz olduğunu belirtti.²²

Fransız akademisyen François Graner'in beş yıllık hukuk mücadelesi neticesinde, 5 Nisan 2019'da Emmanuel Macron, Ruanda soykırımını araştırmak için bir tarihçiler komisyonu kuracağını ve eski cumhurbaşkanı François Mitterrand arşivlerinin tarihçilerin kullanımına açılacağını duyurdu. 12 Haziran 2020'de Mitterrand arşivlerine erişim izni verildi.²³ Arşivde yapılan çalışmalar neticesinde Fransa'nın soykırımcılara silah ve mühimmat yardımının yanı sıra diplomatik, siyasi ve askerî destek sağladığı kanıtlandı. Soykırımın 27. yıldönümünde Ruanda'yı ziyaret eden Macron, Fransa'nın soykırımdaki sorumluluğunu kabul ettiği bir konuşma yaptı.²⁴

Birleşmiş Milletler

BM'nin Ruanda'daki faaliyetleri 1993'te, Ruanda ve Uganda arasındaki güvenlik anlaşması çerçevesinde sınır bölgesindeki RPF varlığını sonlandırmak için askerî gözlemcilerin konuşlandırılmasıyla birlikte resmî olarak başladı. Bu çerçevede, haziran ayında Uganda sınırından Ruanda'ya askerî yardımın ulaşip ulaşmadığını gözlemek üzere BM Uganda-Ruanda Gözlem Misyonu (*UNOMUR-United Nations Observer Mission Uganda-Rwanda*) kuruldu. 5 Ekim tarihinde ise Arusha Anlaşması'nın uygulanmasını denetlemek için BM Ruanda Yardım Misyonu (*UNAMIR-United Nations Assistance Mission for Rwanda*) kuruldu. Aralık ayında Belçika ve Bangladeş'te bulunan birliklerden oluşan UNAMIR taburu Kigali'de konuşlandı. Bu süreçte Kigali'de yaklaşık 2.500 BM personeli görev yaptı.²⁵

7 Nisan'da Başbakan Agathe Uwilingiyimana'nın onu korumakla görevlendirilen on Belçikalı BM askeriyile birlikte evine düzenlenen bir saldırıda öldürülmesi üzerine Belçika askerleri Ruanda'dan çekildi. Şiddet olaylarının artmasıyla birlikte 21 Nisan'da diğer ülkeler de askerlerini geri çekme kararı aldı. Böylece Ruanda'daki UNAMIR personelinin sayısı 270'e düştü. BM Güvenlik Konseyinin S/RES/912 (1994) düzenlenmiş kararına göre UNAMIR taraflar arasında bir ateşkes anlaşmasının güvence altına alınmasında aracılık yapmak, mümkün olduğu ölçüde insani yardım operasyonlarının yeniden başlatılmasına yardımcı olmak ve UNAMIR'e sığınan sivillerin emniyet ve güvenliğini sağlamak üzere Ruanda'daki gelişmeleri izlemeye devam edecekti. Fakat soykırımı durdurmak için gereken çaba gösterilmeyecekti.

8 Mart 1996'da UNAMIR misyonunun görev süresi sona erdi. 1 Mayıs 1999'da dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan, 1994 soykırımı sırasında BM'nin eylemlerini araştırmak için soruşturma başlattı. Soykırımı önleme ve ardından başlayan sürece müdahale etme hususunda BM'nin bütünüyle başarısız ve kusurlu olduğu sonucuna varıldı.

22 Ceyda Acicbe, "An Evaluation Regarding the Role of France in Rwanda in the Light of Recent Developments", *International Crimes and History Journal*, sayı 21 (2020): 139-68, 160.

23 Acicbe, 162-3.

24 "Macron Fransa'nın Ruanda Soykırımı'ndaki sorumluluğunu kabul etti | DW | 27.05.2021", <https://www.dw.com/tr/macron-fransanın-ruanda-soykirimindaki-sorumlulugunu-kabul-etti/a-57686578>, erişim tarihi: 18 Ağustos 2021

25 "UNAMIR | United Nations Peacekeeping", <https://peacekeeping.un.org/en/mission/past/unamirS.htm>, erişim tarihi: 20 Ağustos 2021

A photograph of children running in a schoolyard, overlaid with a large white number 4. The scene is dimly lit, possibly at dusk or dawn, with a blue tint. The children are in various stages of a run, with some in the foreground and others in the background. The background shows a fence and trees.

4

Çatışmanın Kısa Tarihsel Gelişimi

Ruanda Soykırımı'nı doğuran faktörler literatürde üç ana başlık altında inceleniyor: dış müdahale, etnik çatışma ve itaate dayalı sosyo-kültürel yapı. Fakat Helen Hintjens'e göre ne dış müdahale ve etnik çatışma ne de halkın itaatkârlığı soykırımın olası nedenlerini açıklayabilir.¹ Meşruiyetini yitirmekte olan Habyarimana rejiminin hayatta kalma amacına hizmet eden soykırım, sömürge geçmişinin yol açtığı daha derin yapısal bir krizden kaynaklanmaktaydı. Bu kriz, 1990'ların başındaki ekonomik ve siyasi krizle birleşince soykırım iradesini açığa çıkaran bir atmosfer yarattı.²

Ekonomik ve Siyasi Kriz

Peter Uvin, 1986'da Ruanda'da yaklaşık 200 bağışçı tarafından finanse edilen 500'den fazla kalkınma projesinin yürütüldüğünü kaydeder. 1989-1990 arasında resmî olarak alınan kalkınma yardımı, ülke gayrisafi milli hasılasının %11,4'ünü oluşturuyordu. Sadece Dünya Bankası'ndan alınan yardım, 1982 ve 1987 arasında kamu yatırımlarının %70'inden fazlasını finanse ediyordu.³ Fakat ülkenin ekonomik durumu görüldüğünden çok daha kötü durumdaydı.⁴ 1989'da kahve fiyatlarında meydana gelen %50'lik düşüş, ülke ekonomisinde deprem etkisi yarattı. Dış borçlarını ödemekte güçlük çeken Ruanda hükümeti, Dünya Bankası'nın yapısal uyum önlemleri paketini uygulamaya koymasını isteyen Uluslararası Para Fonu (IMF-*International Monetary Fund*) baskısına boyun eğmek zorunda kaldı. Bunun sonucunda ulusal para birimi üçte iki oranında değer kaybetti. Tarımsal üretimin azalmasıyla birlikte artan yiyecek ithali, paranın değerini bir kere daha düşürdü.⁵ Kıtlığın yanı sıra Burundi'den gelen mülteci akınıyla sıtma hastalığı da yaygınlaşıyordu.

Ekonomik krizin derinleşmesiyle birlikte Ruanda devletinin dış ülkelere bağımlılığı arttı.⁶ RPF'nin lobcilik faaliyetleri, Habyarimana rejimi üzerindeki demokratikleşme baskısının artmasına neden oldu. Söz konusu gelişmelerin sonucunda başlayan reform hareketi kapsamında çok partili sisteme geçildiği duyuruldu. Bu kararın hemen ardından sekiz farklı siyasi parti kuruldu. Fakat mevcut hükümet, muhalefet partilerinin siyasi faaliyet yürütebilecekleri demokratik bir zemin oluşturma konusunda isteksizdi. Bu dönemde ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılardan RPF'yi ve RPF müttefiki olarak görülen "içerideki düşman" Tutsileri sorumlu tutan geniş bir kitle mevcuttu. Aşırı sağcı politikacılar ve ordunun yanı sıra medya da ülke çapındaki sorunlara "nihai çözüm" olarak soykırım çağrısı yapmaya başladı.

1990'ların başında Ruanda iç siyasetine damgasını vuran bir başka sorun maddi kaynakların dağılımı, eğitim hakkı ve istihdam açısından ülkenin kuzey bölgeleriyle güney bölgeleri arasında

1 Hintjens, "Explaining the 1994 genocide in Rwanda," 243.

2 1990-1993 arasında gayrisafi yurtiçi hasıla %30 düşerken üretim de %33 azalmıştı.

3 Peter Uvin, *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda, The Development Enterprise in Rwanda*, (West Hartford, CT: Kumarian Press, 1998), 41-48.

4 Kötü gidişatin en önemli göstergelerinden biri, kırsal bölgelerde hane başına düşen toprak miktarındaki azalmaydı. 1949'da haneler ortalama üç hektarlık bir alana sahipken 1960'larda bu sayı iki hektara, 1980'lerin başında ise 0,7 hektara düştü.

5 1992'de 144 milyon dolarlık kahve üretilen Ruanda'da bu sayı 1993'te 30 milyon dolara düşmüştü. Bkz. Collins, *Rwanda 1994: The Myth of the Akazu Genocide Conspiracy and its Consequences*, 83.

6 Ruanda'nın 1990'da 189 milyon dolar olan borcu 1993'e gelindiğinde 941 milyon dolara çıkmıştı. Bkz. David Waller, *Rwanda: Which Way Now* (Oxfam, 1997), 33.

artan uçurumdu.⁷ Söz konusu eşitsizliğin esas sebebi Habyarimana'nın kayırmacı politikalarıydı.⁸ Bunun yanı sıra uyuşturucu ticareti ve kara para aklama skandallarının arttığı bu dönemde, devlet görevlilerinin yolsuzluk oranlarında da artış gözlemlenmekteydi.⁹

Diaspora Cephesi

1990'da sürgündeki Tutsilerin sayısı Habyarimana'ya göre 200 bin kişiyken, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin tahminine göre bu sayı 900 bindir.¹⁰ Otoriter Habyarimana rejiminin Ruanda'daki Tutsi nüfusu üzerinde artan baskısı yüzünden Ruanda'ya dönme umutları azalan Tutsiler, bir yandan yaşadıkları ülkelere entegre olmaya çalışırken öte yandan örgütlü mücadelenin tabanını genişletmek üzere çalışmalar yapıyorlardı. 1980'e geldiğinde Tanzanya, ülkedeki Ruandalı mültecilere vatandaşlık hakkı tanıdı.¹¹ Aynı dönemde Burundi'dekilerin eğitim ve istihdama erişim hakları resmileşti.¹² Obote rejimine karşı mücadelede Museveni'nin yanında duran Ruandalı Tutsiler, Uganda yönetiminde söz sahibi olmayı başardı. Fakat birçok Ruandalı için ev sahibi ülkelere entegre olma sürecini sekteye uğratan başka gelişmeler oldu. Tanzanya devletinin sunduğu vatandaşlık hakkı, uygulamada başarılı olmadı. Üstelik 1973 ve 1974 yıllarında kabul edilen yasal çerçevesinde mültecilerin devlet kurumlarında çalışması da yasaklandı. Zaire'deki Ruandalılar ise yabancı statüsünde oldukları için her türlü siyasi haktan mahrumlardı. 1980'lerin sonuna doğru Burundi, Uganda, Tanzanya ve Zaire devlet başkanları ülkelerindeki göçmen Tutsileri Ruanda'ya geri göndermek için Habyarimana rejimiyle temaslara başladı. Ancak bu talepleri, geri dönecekler için Ruanda sınırları içerisinde yeterince toprak ve istihdam alanı olmadığı gerekçesiyle geri çevrildi.

İç Savaş ve Artan Militarizasyon

RPF ve Habyarimana rejimi arasındaki düşük yoğunluklu iç savaş, Ruanda ve Uganda cumhurbaşkanlarının BM zirvesinde bulunduğu 30 Eylül 1990 gecesinde Fred Rwigyema önderliğindeki RPA militanlarının Uganda'dan Ruanda'ya doğru harekete geçmesiyle birlikte resmî olarak baş-

7 Vassall-Adams, Guy. *Rwanda: An Agenda for International Action*, *Angewandte Chemie International Edition*, 6(11), 951-952. (Oxford: OxfamOxfam, 1994), 23.

8 Ülkenin kuzeyinde yaşayan ve bir tür seçkinler grubu olarak nitelendirilen *Akazu* üyeleri bu süreçte önemli makamlara yerleştirildi. Darbe sonrası rejimin güçlü siyasi aktörlerinden biri olarak anılan *Akazu*, özellikle Habyarimana'nın karısının yakın çevresindekilerden oluşan bir topluluktu. Habyarimana'nın askerî bir darbeyle iktidara gelmesiyle birlikte, elde ettikleri siyasi gücü ve sahip oldukları ekonomik refahı Tutsilerle ve ılımlı Hutularla paylaşmak istemeyen *Akazu* çevresi, Arusha Barış Anlaşması'nın öngördüğü Hutu-Tutsi eşitliğini hoş karşılamıyordu. Bkz. "Agathe Habyarimana, the power behind the Hutu presidency | Rwanda | The Guardian", <https://www.theguardian.com/world/2010/mar/02/rwanda-france>, erişim tarihi: 21 Eylül 2021

9 Bu dönemde hem Mitterrand'ın oğlu Jean-Christophe'un hem de Habyarimana'nın oğlu Jean Pierre'in uyuşturucu kaçakçılığı yaptığı bilinmekteydi. Fakat haklarında herhangi bir cezaı yaptırım kararı bulunmamaktadır. Bkz. Hintjens, "Explaining the 1994 genocide in Rwanda," 257.

10 Fred Grünfeld ve Anke Huijboom, *The Failure to Prevent Genocide in Rwanda: The Role of Bystanders* (Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2007), 32.

11 Charles P. Gasarasi, "The mass naturalization and further integration of rwandese refugees in tanzania: Process, problems and prospects", *Journal of Refugee Studies* 3, sayı 2 (1990): 88-109, 88.

12 Reed, "Exile, Reform, and the Rise of the Rwandan Patriotic Front", 483.

lamış oldu.¹³ Rwigyema'nın çatışmanın daha ikinci gününde öldürülmesine rağmen üç hafta içerisinde yüz kilometreden fazla ilerleyen RPA, rejimin en büyük askerî depolarından biri olan Gabiro komününün yanı sıra Nyagatare komünü de ele geçirdi. Çatışmalar esnasında 500 sivilin hayatını kaybettiği, 350 bin Ruandalının da zorla yerinden edildiği kaydedildi.¹⁴

FAR güçleri bu saldırıya ancak Fransa ve Zaire'den alınan destek kuvvetleriyle karşı koyabildi ve RPA milislerini Uganda sınırına doğru geri püskürttü. Çatışmaların ardından 26 Kasım 1990'da Gbadolite'de (Zaire) bir araya gelen RPF ve Ruanda hükümeti arasında bir ateşkes imzalandı.¹⁵ RPA saldırılarının ardından Habyarimana rejimi devlet harcamalarının önemli bir kısmını militarizasyon alanına aktarmaya başladı. 1989'da ordudaki asker sayısı 7.000 iken, 1994'e gelindiğinde bu sayı 30 binin üzerine çıktı.¹⁶ Yüzlerce sivil savunma birliği ve gizli ölüm mangalarının oluşmakta olduğu bu dönemde Ruanda toplumu hızla paramiliterleşiyordu.¹⁷

RPA, 1991'de, bu sefer Paul Kagame önderliğinde Ruanda'nın Uganda sınırında yer alan Vumba dağlarında konuşlandı. 23 Ocak'ta Kigali'ye oldukça yakın olan Ruhengeri'ye yerleşen RPF'nin buradaki kontrolü yalnızca birkaç saat sürse de bölgedeki neredeyse tüm siyasi mahkûmları serbest bırakmaya yetmişti. Özellikle Lizinde, Biseruka ve Muvunanyambo'daki mahkûmların hemen hemen hepsi RPA saflarına katıldı. Şubat 1993'te çatışmanın yoğunluğu özellikle Ruhengeri ve çevresinde arttı.

Bölgedeki insan hakları ihlallerini araştıran uluslararası komisyonların topladığı veriler ışığında, 1990-1993 arasında Hutu milis güçlerinin yaklaşık 2.000 Tutsi sivil öldürdüğü ve çatışmanın yoğunlaşmasıyla birlikte Tutsilerin yanı sıra öldürülen ılımlı Hutu sayısının da arttığı bilinir.¹⁸ Ayrıca çatışma döneminde RPF'nin de bir dizi ciddi insan hakları ihlalden sorumlu olduğu kaydedilmiştir.

Soykırımı Doğru

Habyarimana rejimi, 1990-1992 arasında RPF ile müzakere masasına oturmayı reddetse de muhalif grupların ülke içindeki faaliyetlerine getirilen kısıtlamaları iptal eden ve yurtdışındaki Ruandalılara ülkeye dönüş hakkı tanıyan reformlar sürüyordu. Nihayet 12 Temmuz 1992'de Afrika Birliği Örgütü (OAU-*Organization for African Unity*) ve Afrika Büyük Göller Bölgesi'ndeki çok sayıda devlet başkanı aracılığıyla Ruanda hükümeti ve RPF arasında müzakereler başladı. 4 Ağustos 1993'te Tanzanya'nın Arusha kentinde barış anlaşması imzalandı. Bu müzakereler çerçevesinde RPF'nin stratejisi netti: Ülkedeki insan hakkı ihlallerini gündeme getirerek Habyarimana rejimi

13 RPA militanlarının Ruanda sınırına ulaştıklarında sayılarının 10 bine ulaştığı tahmin ediliyordu. Bkz. Cherry Gertzel, "Uganda's Continuing Search for Peace" 89, sayı 547 (1990): 205-8, 207. Söz konusu baskındaki RPA militanlarının sayısına dair farklı görüşler de mevcuttur. Mamdani'ye göre yalnızca 5000 kişilik bir askerî güçten söz edilebilir. Bkz. Mamdani, *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*.

14 "The Arms Trade and Human Rights Abuses in the Rwandan War | Refworld", 1994, <https://www.refworld.org/docid/3ae6a7fc8.html>.

15 Barrie Collins, *Rwanda 1994: The Myth of the Akazu Genocide Conspiracy and its Consequences* (Londra: Palgrave Macmillan UK, 2014), 57.

16 Human Rights Watch, "Arming Rwanda: The Arms Trade and Human Rights Abuses in the Rwandan War", Human Rights Arms Watch Project, c. 6 (New York, 1994), <https://doi.org/10.1080/13642989708406665>.

17 Human Rights Watch 1994.

18 Howard Adelman ve Astri Suhrke, *The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwanda Experience*, ed. David Millwood, (Steering Committee of the Joint Evaluation of Emergency Assistance to Rwanda, 1996), 28.

minin uluslararası imajını sarsmak ve muhalefet partileriyle işbirliği yaparak mevcut hükümeti zayıflatmak. Görünürde iç savaşın sona erdiği sinyallerini veren Arusha Anlaşması çerçevesinde komşu ülkelerdeki Tutsilerin ülkeye geri dönmesi ve bir Hutu-Tutsi koalisyon hükümeti kurulması öngörülmüştü. Anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte Ruanda hükümeti tarafından resmen tanınan RPF, muhalefet partileriyle kurduğu iyi ilişkiler sayesinde ülke içindeki etki alanını genişletiyordu. Bunun yanı sıra, ülke içindeki derneklerde ve sivil toplum örgütlerinde de varlığı güçlenmekteydi.

Arusha Anlaşması'na göre 8 Nisan 1994'te Ruanda'da bir geçiş dönemi hükümeti kurulacaktı. Bu nedenle BM üyelerinin 5 Nisan'da ülkeden ayrılması kararlaştırılmıştı. Fakat müzakere sürecini yönetmek üzere Arusha'ya giden Habyarimana'yı taşıyan uçağın 6 Nisan'da Kigali'de düşürülmesinin ardından ülkenin dört bir yanında yoğun şiddet olayları yaşandı.¹⁹ 7 Nisan tarihinden itibaren Ruanda'daki milisler soykırım planları çerçevesinde katliamlara başladı.

Arusha Anlaşması'na göre silahsız bölge olması gereken Kigali'de soykırım öncesi dönemde el bombaları ve silahlar, halka açık yerlerde uygun fiyatlarla satıldı. Fransız destekli silah kargolarını taşıyan uçakların iniş yaptığı kentte hükümet, Çin'den, tarımsal kullanım talebini aşan sayılarda pala ithal ederek bu silahların birçoğunun genç erkekler, ev hanımları, ofis çalışanları gibi bilhassa askerî görevi olmayan insanlara alanlarda serbestçe dağıtılmasına göz yumdu. Soykırım öncesinde silahlara kolaylıkla erişim sağlayan sivil halk, ordunun da yönlendirmeleriyle soykırımda büyük rol oynadı.²⁰

Soykırımın Bilançosu

Soykırım sonrasında Ruanda yaklaşık 1 milyon insanın öldürüldüğü,²¹ 2 milyona yakın insanın çevre ülkelere göç ettiği, 1 milyon insanın ülke sınırları içinde yerinden edildiği, 100 bin ila 250 bin arasında kadının tecavüze uğradığı ve on binlerce hayatta kalanın ağır travmalarla boğuştuğu kaotik bir ülkeydi.²² Kiliselerin katliam mekânları haline gelmesinin yanı sıra katliamcılar arasında çok sayıda papaz ve rahibin bulunduğu da tespit edildi. Maddi hasar da çok yüksekti. Ekim mevsiminde başlayan soykırım nedeniyle 1994 hasadı 1993'ün yarısından daha az oldu. Haziran 1994'e kadar Ruanda'daki hemen hemen tüm sığırlar ölmüş, çiftlikler ise harabeye dönmüştü.²³ Altyapı sistemi çökmüş, bankalar yağmalanmış, kamu hizmetleri verilemez olmuştu.

Hem soykırım öncesi iç savaş döneminde hem de soykırım sonrası dönemde RPF'nin de hukuka aykırı eylemlerde bulunduğu kaydedildi. Ruandalı insan hakları örgütlerine göre, RPF askerleri Şubat 1993'teki çatışma sırasında Ruhengeri vilayetindeki yüzlerce sivil öldürdü.²⁴ İç savaş

19 Ruanda hükümeti, söz konusu saldırının Habyarimana'nın RPF'yle barış anlaşması imzalamasını engellemeye çalışan aşırı uç Hutular tarafından, Hutu milisleri ise RPF tarafından düzenlendiğini iddia ediyor.

20 Düzler, "Ruanda Soykırımının Ekonomi Politikası", 37.

21 Resmî kaynaklara göre 800.000, gayriresmî kaynaklara göre ise yaklaşık 1.200.000 kişi soykırımda hayatını kaybetti.

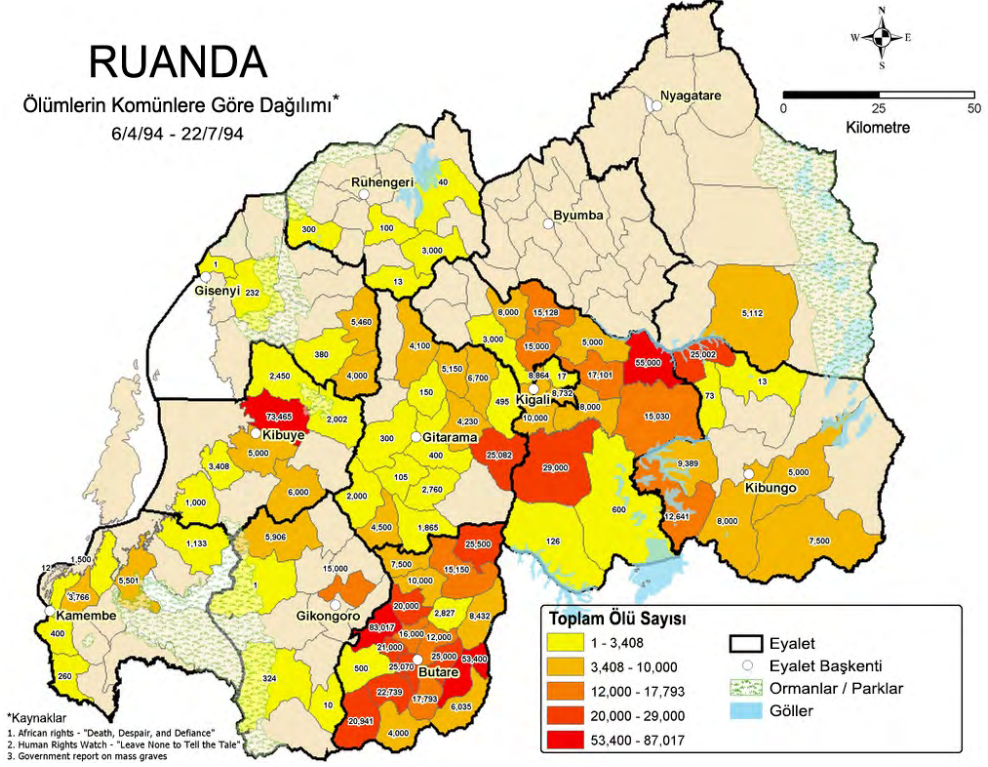
22 "Outreach Programme on the 1994 Genocide Against the Tutsi in Rwanda and the United Nations | UN", <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/historical-background.shtml>, erişim tarihi: 17 Ağustos 2021

23 Johan Pottier, *Re-Imagining Rwanda: Conflict, Survival and Disinformation in the Late Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

24 Bkz. "Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda | Human Rights Watch (HRW)".

döneminde, RPF saldırıları sonucunda özellikle ülkenin kuzey bölgelerinde yaşayan çok sayıda Hutu göç etmek zorunda kaldı. Robin Philpot'a göre iç savaş öncesi dönemde 800 bin olan kuzey Ruanda'nın nüfusu 1994'te 1800'e düşmüştü.²⁵

Harita 3: Ölümün Komünlere Göre Dağılımını Gösteren Harita

Kaynak: "Holocaust and Genocide Studies: Rwanda | University of Minnesota", <https://cla.umn.edu/chgs/holocaust-genocide-education/resource-guides/rwanda>, erişim tarihi: 17 Ağustos 2021

25 Robin Philpot, *Rwanda, and the New Scramble for Africa: From Tragedy to Useful Imperial Fiction* (Montréal: Baraka Books, 2013), 48.

A woman in a patterned dress and headscarf walks towards the camera on a dirt path through a dense forest. She is carrying a bag. In the background, two other people are walking away on the same path. The entire image is overlaid with a green tint.

5 Müzakere Süreçleri ve Soykırım Sonrası Dönüşüm

Soykırım Öncesi Müzakereler

1992 yılında kurulan MRNDD ve MRD koalisyon hükümeti, aynı yıl RPF ile masaya oturma kararı aldı. RPF ile ilk temaslar, dönemin dışişleri bakanı olan Boniface Ngulinzira tarafından Uganda'da kuruldu. Müzakerelerin başlamasıyla eş zamanlı olarak RPF'nin konumlandığı Ruanda'nın kuzeybatısına çok sayıda asker sevk edildi. RPF bu durumun Habyarimana ve müttefikleri arasındaki görüş ayrılıklarını yansıttığı kanaatindeydi.

12 Temmuz 1992'de Uganda, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Belçika, Zaire, Burundi ve Afrika Birliği Örgütü'nden (OAU) gözlemcilerin huzurunda, RPF ve Ruanda hükümeti arasında ateşkes imzalandı. Ateşkes ek olarak her iki tarafa mühimmat sağlanmasına son verilmesi, tüm savaş esirlerinin serbest bırakılması ve yabancı birliklerin geri çekilmesi için çağrıda bulunuldu. Genişletilmiş bir geçiş dönemi hükümeti kurulması konusunda anlaşıldı. Müzakerelerin ilk turunda hukukun üstünlüğü çağrısında bulunuldu. Sadece demokrasi ve insan haklarını değil, aynı zamanda dinî ve etnik ayrımcılığı açıkça reddeden ve ulusal birliği koruma amaçlı hazırlanan bir protokol üzerinde anlaşmaya varıldı.

Arusha'daki müzakereleri yürüten muhalefet partisi MRD, Habyarimana'nın partisi MRNDD karşısındaki konumunu güçlendirmek için RPF'nin önerilerinin çoğunu kabul etti. Bir geçiş dönemi hükümetinin kurulmasının yanı sıra yürütme yetkisinin cumhurbaşkanından bakanlar kuruluna devredilmesi öngörüldü. Düzenlenen görev paylaşımına göre içişleri bakanlığı RPF'ye, savunma bakanlığı MRNDD'ye, başbakanlık ve dışişleri bakanlığı MRD'ye verilecekti. Kalan bakanlıklar da geri kalan muhalefet partileri arasında paylaşılacaktı. Oybirliğiyle alınan kararlar bakanlar kuruluna sunulacak ve böylece tüm tarafların alınan kararları veto etme hakkı olacaktı. Bu plan çerçevesinde Habyarimana, cumhurbaşkanlığı görevini sürdürecekti olsa da karar alma süreçlerinde aktif bir rolü olmayacaktı. Son olarak tarafsız bir askerî bölge oluşturulması ve ulusal silahlı kuvvetlerdeki görevlerin paylaşılması hususunda uzlaşıldı.

Şubat 1993'te Ruanda'nın kuzeyinde yaşayan Tutsilere bir saldırı düzenlendi. RPF bu saldırıyı, *Akazu* topluluğu tarafından organize edilen bir soykırım teşebbüsü olarak yorumladı. Bunun üzerine başkent Kigali'nin 30 kilometre yakınına kadar ilerleyen RPA, kontrol altına aldığı top- rakların tarafsız bölge olması koşuluyla önceki konumuna çekilmeyi kabul etti.

Ateşkesin bozulması, bir yandan ülkedeki reform hareketi üzerindeki baskıyı artırırken bir yandan da Habyarimana'nın yeniden halk desteği kazanmasını sağladı. İlerleyen günlerde çok sayıda Hutu politikacı partilerinden istifa ederek MRNDD'ye katıldı ve Tutsileri muhalefet saflarında yalnız bıraktı.¹ Ekonomik ve siyasi kriz arttıkça sadece RPF ve Tutsiler değil, ateşkesi destekleyen ve görece ılımlı bir tavır sergileyen Hutular da rejim düşmanı olarak ilan edildi.

1 Ceyda Acicbe, "An Evaluation Regarding the Role of France in Rwanda in the Light of Recent Developments", *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal*, sayı 21 (2020): 139-68, 146.

Arusha Barış Anlaşması

Mart 1993'te yeniden başlayan müzakereler 4 Ağustos tarihinde Arusha Barış Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Anlaşmaya göre Hutu bir başbakan tarafından kurulacak geniş tabanlı bir geçiş hükümetinin 21 üyeden oluşan kabinesindeki 5 koltuk Tutsilere ait olacaktı. Yeniden düzenlenecek ulusal ordunun %40'ı RPF'ye devredilecek ve tüm mültecilerin geri dönmesine izin verilecekti.²

Anlaşmanın uygulanma koşullarını denetlemek üzere başkent Kigali'de, Belçika ve Bangladeş'te bulunan birliklerden 2.500 kişilik bir BM Ruanda Yardım Misiyonu (UNAMIR) taburu oluşturuldu. Öte yandan artan uluslararası baskıya rağmen Arusha'ya karşı çıkan taraflara bağlı milislerin denetlenmesi ve geçiş kurumlarının oluşumu mevcut rejim tarafından engelleniyordu. 6 Nisan 1994'te Habyarimana ve Burundi Devlet Başkanı Ntaryamira'nın Arusha'dan dönen uçağının Kigali havaalanına inişe geçtiği sırada füzeyle düşürülmesi ve her iki devlet başkanının yanlarındaki heyet mensupları ve Fransız mürettebatla birlikte hayatını kaybetmesi üzerine hükümet güçleri ve hükümet dışı müttefikleri, medya kuruluşları aracılığıyla hem siyasi rakiplerini hem de Tutsi nüfusu hedef göstermeye başladı.³ Soykırım planlarını devreye sokmak için ihtiyaç duyulan kaotik ortam artık hazırды.

Soykırım Sonrası Otoriterleşen bir Rejim

Müzakere süreçleri devam ederken hem uluslararası aktörlerin desteğini alan hem de içerideki muhalefet partileriyle iyi ilişkiler geliştiren RPF, etki alanını büyük oranda genişletti. Uganda'daki Museveni hükümeti üzerinden Birleşmiş Milletler'in maddi desteğini arkasına aldığı iddia edilen RPF'nin askerî kolu RPA da bu süre zarfında güçlendi. Tutsi karşıtı şiddet olayları ve katliamlar, 19 Temmuz 1994'te başkent Kigali'nin kontrolünün Paul Kagame liderliğindeki RPF'nin eline geçmesiyle sona erdi. Bu gelişmenin ardından komşu ülkelerdeki Ruandalı Tutsiler ülkeye geri dönerken yaklaşık 1 milyon Hutu da çevre ülkelere göç etti. Tek taraflı bir ateşkes ilan edildikten hemen sonra Ulusal Birlik Hükümeti kuruldu.

1995'in Ocak ayında Cenevre'de uluslararası bağışçıların bir araya geldiği yuvarlak masa toplantısında Ruanda'ya yardım için yaklaşık 600 milyon dolar taahhüt edildi. 8 Mart 1996'da UNAMIR'in görev süresi sona erdi. Güvenlik Konseyi, S/RES/1050 (1996) sayılı kararında, hükümetin uzlaşma, yargı sistemini güçlendirme, mültecilerin geri dönüşünü organize etme ve ülkenin altyapısını iyileştirme çabalarına destek olmak amacıyla Ruanda'daki bir BM ofisinin açık tutulmasına karar verildi.

12 Mart 1999'da kurulan Ruanda Ulusal Birlik ve Uzlaşma Komisyonu'nda, Ruanda kimliğinin yeniden inşasının yanı sıra ülkede adalet, hakikat, barış ve güvenlik dengesini kuracak adımlar atılması kararlaştırıldı. Fakat soykırım sonrasında kurulan uzlaşma hükümeti tarafından yeniden inşa politikaları kapsamında uygulanması öngörülen bu kriterler açısından bir ilerleme kaydedilmedi. Aksine, söz konusu uzlaşma hükümeti bu sefer RPF'nin çıkarları doğrultusunda geliştirilen tek partili otoriter bir rejimin tesis edilmesine hizmet etti.

2 Grünfeld ve Huijboom, *The Failure to Prevent Genocide in Rwanda: The Role of Bystanders*, 35-36.

3 Habyarimana'nın ölümünden sonraki saatler içinde muhalefetteki parti liderlerinin listeleri, insan hakları aktivistleri, gazeteciler ve rejimin diğer önemli muhaliflerinin listeleri dolaşıma sokuldu. Bkz. Timothy Longman, *Christianity and Genocide* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 4.

Tek Partili Sisteme Dönüş

2000 yılında Pasteur Bizimungu parlamentodaki ihtilaflar sonucunda cumhurbaşkanlığı görevinden istifa etti. Bunun akabinde, başkan yardımcılığı görevini sürdüren Paul Kagame, cumhurbaşkanlığı koltuğuna geçti. 6-7 Mart 2001'de yapılan ve seçmenlerin büyük baskı altında oy kullandığı kaydedilen yerel seçimleri RPF kazandı. Aynı dönemde ana muhalefet partisi MDR'ye "bölücülük" yaptığı gerekçesiyle siyaset yasağı getirildi.

30 Mayıs 2001'de Bizimungu başkanlığında Yenilenme için Demokrasi Partisi (PDR-*Parti Démocratique pour le Renouveau*) kuruldu. Hemen ardından gözaltına alınan Bizimungu, eski pozisyonuna bağlı tüm ayrıcalıklarını kaybetti.⁴ Bu süreçte Cumhurbaşkanı Kagame, verdiği demeçlerde PDR üyelerine yönelik tehdit içeren söylemlerde bulunmaktan çekinmiyordu.

Kagame, 2001'de yapılan halk oylamasıyla cumhurbaşkanlığı koltuğundaki yerini sağlama alırken milletvekili seçimlerinin kazananı yine RPF'ydı.⁵ 23 Nisan 2003'te düzenlenen yeni anayasa metni 26 Mayıs'ta halk oylamasına sunuldu ve %93'lük bir katılım sağlanan seçimlerde %90 evet oyuyla kabul edildi. Halkın hayır deme ihtimali yok denecek kadar azdı. Çünkü soykırım sonrası Ruanda'sında RPF politikalarına karşı herhangi bir kampanya örgütlemek neredeyse imkânsızdı.⁶ Aynı yıl içerisinde Ruanda Ulusal Birlik ve Uzlaşma Komisyonu'nun görevi süresi dört yıl daha uzatıldı.

2008'de yapılan milletvekili seçim sonuçlarına göre oyların %95'ini RPF almış görünse de uluslararası raporlarda seçim sonuçlarının güvenilir olmadığı (hile, gözdağı, seçim listelerinin manipüle edilmesi, oylamada gizliliğin olmaması, sayım prosedüründe şeffaf olunmaması vs.) kaydedildi. Ülke içinde şiddet olaylarının tırmandığı ve diğer adayların illegal yöntemlerle saf dışı bırakıldığı 2010 cumhurbaşkanlığı seçiminin galibi yine Kagame'ydı.⁷ 2015'te üçüncü defa görev yapmasına izin veren anayasa değişikliği için referandum düzenlenen Kagame, 2017'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde %98,8'lik oy oranıyla yeniden seçildi.

Bu dönemde ülke sınırları içerisinde faaliyet gösteren uluslararası sivil toplum kuruluşları üzerindeki baskı da arttı. Uluslararası Af Örgütü'nün (*Amnesty International*) 1997 ve 1998'de uzlaşma politikasının eksikliği ve ciddi insan hakları ihlallerine ilişkin yayınladığı birkaç rapor, rejim tarafından "dezenformasyon" olarak tanımlandı. Uluslararası Kriz Grubu (*International Crisis Group*) yayınladığı bir rapor nedeniyle "Ruanda karşıtı dezenformasyon kampanyası" yürütmekle suçlandı ve iki araştırmacısı "Ruanda'ya karşı düşmanca tavırlarıyla bilinen Fransız hükümetinin ajanları" olarak lanse edildi. İnsan Hakları İzleme Örgütü (*Human Rights Watch*), Mayıs 2003'te Ruanda'daki hak ihlallerini belgeleyen bir rapor yayınladıktan sonra, RPF rejimi hem örgüte hem de Afrika'dan sorumlu danışmanı Alison Des Forges'a çeşitli basın organları aracılığıyla suçlamalar yöneltti.

Soykırım öncesi dönemde Ruanda'da iktidarı elinde tutan Habyarimana rejimiyle soykırım sonrası RPF rejimi arasında siyaset yapma biçimleri açısından bir süreklilik olduğu söylenebilir.

4 Bizimungu, 2004'te yasadışı siyasi faaliyetlerde bulunma ve devlet güvenliğini tehdit etme suçlamalarıyla yargılandığı mahkeme tarafından 15 yıllık hapis cezasına çarptırıldı. Fakat üç yıl sonra çıkan afila beraat etti.

5 AB gözlemcileri tarafından seçimlerin usulsüzlük ve sahtekârlıkla gölgelendiğini vurgulayan çok sayıda rapor yayınlandı.

6 Yeni anayasa çerçevesinde muhalif partilerin siyasi faaliyetlerinin yanı sıra ifade ve örgütlenme özgürlükleri de sınırlandırıldı. Bkz. Reyntjens, 185.

7 Nisan ayında Kagame'ye karşı aday olacağını duyuran muhalefet lideri Victoire Ingabire tutuklandı.

lir. Bununla birlikte iki rejim arasındaki en önemli fark, komşu ülkelerle ilişkilerinde kendini gösterir. Habyarimana rejimi barışçıl bir dış politika izlerken RPF bölgenin istikrarsızlığında önemli bir rol oynadı. Kongo'da kurulan ve üyelerinin birçoğu Ruanda Soykırımı'nda aktif rol alan Ruanda'nın Kurtuluşu için Demokratik Güçler (FDLR-*Forces Démocratiques de Libération du Rwanda*) örgütüyle yürütülen savaş 2005'e kadar devam etti. Bu vesileyle dönemselsel olarak Uganda ve Burundi'nin de dahil olduğu ve bölgesel bir çatışma alanına dönüşen Demokratik Kongo Cumhuriyeti meselesi RPF rejiminin otoriterleşme serüvenini destekledi.

Yüzleşme ve Yeniden İnşa

Ruanda devleti soykırım sonrası dönemde dış ülkelerden alınan maddi yardımlar sayesinde ekonomik açıdan iyi durumdaydı. Mevcut hükümet 2012'de milenyum kalkınma hedeflerinde önemli ilerlemeler kaydedildiğini kamuoyuyla paylaştı. 2006'da %56,7 olan yoksulluk oranı 2011'de %44,9'a düştü.⁸ Öte yandan hem geniş bir kitlenin suça iştirak etmiş olmasından (suç işleme, suça katılma, suça yardım etme ya da işbirliği içinde bulunma oranları çok yüksekti) hem de personel ve bina yetersizliğinden dolayı soykırım suçlularının ulusal mahkemelerde yargılanması mümkün değildi. Bu nedenle soykırım suçlarını araştırmak amacıyla biri uluslararası biri de ulusal olmak üzere iki tip yeni mahkeme kurulmasına karar verildi.

Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTR)

8 Kasım 1994'te BM Güvenlik Konseyi'nin 955 sayılı kararıyla, 1 Ocak ve 31 Aralık 1994 tarihleri arasında Ruanda'da işlenen soykırımdan ve diğer uluslararası insan hakları ihlallerinden sorumlu kişilerin yargılanması için Tanzanya'nın başkenti Arusha'da Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTR-*International Criminal Tribunal for Rwanda*) kuruldu.⁹

Mahkemenin üç tür uluslararası suç için yargı yetkisi vardı: Soykırım suçları, insanlığa karşı suçlar, Cenevre Sözleşmeleri'nin ortak 3. maddesi ve 2. ek protokolde tanımlanan suçlar.¹⁰ ICTR tarafından yürütülen ilk dava, eski Taba belediye başkanı Jean-Paul Akayesu'nun davasıydı. Akayesu, çeşitli soykırım eylemlerinin yanı sıra insanlığa karşı suçlardan da mahkûm edildi. Bu davayla birlikte ilk kez cinsel şiddet, bir soykırım eylemi olarak kavramsallaştırılmış oldu.¹¹ Öte yandan mahkemenin sonuçlandırdığı dava sayısı oldukça düşüktü. ICTR'nin görev süresi boyunca soykırım, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçlarıyla suçlanan 93 kişiden 85'i tutuklandı. Yargı önüne çıkan 75 sanığın 65'i suçlu bulunarak hüküm giydi, 10'u ise beraat etti.

26 Aralık 2010'da BM Güvenlik Konseyi, hem Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (ICTY-*International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*) hem de ICTR'nin görev süreleri sona erdiğinde kalan görevlerini devralmak ve tamamlamak için Uluslararası Ceza Mahkemeleri Mekanizması'nı (IRMCT-*International Residual Mechanism for Criminal Tribunals*) kurdu. Çalışmalarını 2015'te tamamlayan ICTR henüz sonuçlanmamış davaları bu mekanizmaya devretti.

8 "Rwanda: Justice After Genocide | Human Rights Watch (HRW)", erişim tarihi: 17 Ağustos 2021, https://www.hrw.org/news/2014/03/28/rwanda-justice-after-genocide-20-years#_ftn15.

9 "Rwanda: Justice After Genocide | Human Rights Watch (HRW)".

10 Acicbe, "An Evaluation Regarding the Role of France in Rwanda in the Light of Recent Developments", 151.

11 Acicbe, 152.

Gacaca Mahkemeleri

Tarihi kolonyal dönem öncesine dayandırılan ve Ruanda'ya has bir yargı sistemi olarak tanıtilen Gacaca Mahkemeleri 18 Haziran 2002'de kuruldu. Katılımcı bir adalet sistemini benimseyen bu mahkemelerde, soykırım planlama ve tecavüz dışındaki suçlarla itham edilen soykırım zanlıları yargılandı. Bu sistem, "geçiş dönemi adaleti" olarak bilinen barış inşası literatürü kapsamında uluslararası mecralarda da kabul gördü.

Fail ve mağdur yakınlarının duruşmalarda karşı karşıya getirildiği Gacaca Mahkemeleri'ne isteyen herkes katılabiliyordu. Eskiden köyün güvenilir büyüklerinin yargıçlık yaptığı bu mahkemelerde, soykırım davaları görülürken BM ve Ruanda hükümeti formasyonundan geçmiş yargıçlar görev aldı. Gacaca Mahkemeleri'ne eleştirel yaklaşan araştırmacılara göre yargıçların önemli bir kısmının Tutsi olması mahkemenin tarafsızlığı hakkında şüphe uyandırıyor.¹² RPF tarafından işlenen savaş suçlarının mahkemenin kapsamı dışında bırakılması da mahkemeye yöneltilen eleştiriler arasındadır.

4 Mayıs 2012'de kapatılan Gacaca Mahkemeleri'nde, on yıl boyunca ülke genelindeki 12 binden fazla salonda, 1,9 milyondan fazla soykırım davasına bakıldı. Ruanda hükümeti verilerine göre yargılanan 2 milyona yakın kişinin yaklaşık %65'i suçlu bulundu. Cezalandırıcı mekanizmalardan ziyade onarıcı mekanizmaları devreye sokarak modern hukuk sistemini tamamlayıcı bir işlev kazanan Gacaca Mahkemeleri, tüm eleştirilere rağmen adaletin tesis edilmesi ve toplumsal barışın sağlanması açısından oldukça önemli bir deneyim olarak tarihe geçti.

12 Gacaca Mahkemeleri boyunca tutuklu yargılanan binlerce kişinin duruşma gününü beklerken kötü hapsedane koşullarından dolayı hayatını kaybettiği ve birçoklarının da suçsuz olduğu halde yıllarca hapsede tutulduğu iddia ediliyor. Bkz. Mark Anthony Geraghty, "Gacaca , Genocide , Genocide Ideology: The Violent Aftermaths of Transitional Justice in the New Rwanda" 62, sayı 3 (2021): 588-618, 590.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu raporda, Ruanda'daki sınıfsal ve etnik ayrımların soykırımla sonuçlanan tarihsel, siyasal ve sosyo-ekonomik dinamikleri tartışıldı. Ruanda Soykırımı'na ortam hazırlayan iki yapısal problemin altı çizildi. Birincisi, Ruanda'daki Belçika sömürge idaresinin hâkimiyetini tesis etmek için, öncesinde geçim kaynaklarına dayanan ve bir statü farkı olarak algılanan Hutu-Tutsi ayrımını ırksal ve hiyerarşik bir kategori olarak şekillendirmesiydi. İkincisi ise 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik krizin mevcut Hutu-Tutsi kutuplaşmasını derinleştirmesiydi. Bu iki husus, Ruanda'da soykırımla sonuçlanan iç savaşı salt bir etnik çatışma olarak değerlendirmenin mümkün olmadığını, aksine, yaşanan trajedide tarihsel bir biçimde derinleşen sosyo-politik ve sosyo-ekonomik faktörlerin de belirleyici olduğunu gösteriyor.

Söz konusu yapısal faktörlerin yanı sıra medya aracılığıyla yaygınlaşan Tutsi karşıtı nefret söylemleri soykırıma giden süreçte katalizör etkisi yaptı. Ülkeyi yöneten siyasetçiler, iktidar mücadelesinde güç kaybetmemek için toplumsal kutuplaşmayı derinleştirdi. Komşu ülkelerdeki siyasi ve toplumsal gerilimler içerideki ırksal ayrım temelinde şekillenen gerilimi tırmandırdı. Ülkedeki sosyo-ekonomik eşitsizlikler siyasal alanda güç savaşlarına, imtiyaz mücadelesine ve bunlarla bağlantılı olarak etnik çatışmaya yol açtı. Kilise soykırım sırasında ve öncesinde hem fail olarak taraf oldu hem de yaşanan çatışmalar karşısında sessiz kaldı. BM gibi aktörlerin bu süreçte etkisiz kalması hatta uluslararası bazı aktörlerin çatışmaları derinleştiren politikaları, soykırıma varan şiddet olaylarını tetikleyen unsurlar arasındaydı. Bu süreçte ülkede faaliyet gösteren ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları etki alanları kısıtlı olduğu için soykırıma varan çatışmaları engelleyemedi.

Yönetim tarzı ve hükümetlerin siyasi tutumu göz önünde bulundurulduğunda, soykırım sonrası Ruanda'sında keskin bir dönüşümden bahsetmek maalesef mümkün değil. Tıpkı soykırım öncesi Hutu Devlet Başkanı Habyarimana gibi yeni Devlet Başkanı Kagame de otoriter bir yönetim tarzını benimsiyor. Günümüzde de tek partili bir rejimle yönetilen Ruanda Cumhuriyeti'nde seçimler adil ve şeffaf bir şekilde yapılmıyor, temel insan hakları ihlal ediliyor ve sivil toplum faaliyetleri kısıtlanıyor. Buna karşın soykırım öncesi ve sonrası Ruanda'daki rejimler arasındaki en önemli fark, komşu ülkelerle kurulan ilişkilerde kendini gösteriyor. Habyarimana rejimi görece barışçıl bir dış politika izlerken Kagame rejimi (özellikle Demokratik Kongo Cumhuriyeti meselesi bağlamında) bölgedeki istikrarı bozan aktörler arasında.

Ruanda Soykırımı, Türkiye'deki Kürt meselesi bağlamında değerlendirildiğinde, öncelikle bölgesel dinamiklerin çatışma süreçlerine etkisinin altını çizmek gerek. Uganda-Burundi-Ruanda denklemi olarak da isimlendirebileceğimiz ve aynı nüfus gruplarını barındıran komşu ülkeler çatışmayı doğuran, besleyen ve güçlendiren etkilere bulundu. Türkiye'nin komşu ülkelerinde de hayli Kürt nüfusu bulunması, Kürt meselesini tek bir devlet içerisinde değil bölgesel bir sorun olarak değerlendirmeyi zorunlu kılıyor. Bir ülkede yaşanan Kürt meselesinin diğer ülkedekini de etkilediğini göz önünde bulundurmak gerekiyor.

Bunun yanı sıra, etnik ve sınıfsal çatışmaların hâkim gruplar arasındaki imtiyaz mücadelesinde araçsallaştırılması bakımından Ruanda vakası ile Türkiye'nin Kürt meselesi arasında görece olarak bir benzerliğin olduğu da söylenebilir. Ruanda'nın kuzey bölgelerine kıyasla daha verimsiz toprakların yer aldığı güney bölgelerinde yaşayan Hutular, tarımsal üretim açısından dezavantajlı olsalar da Kayibanda rejimi döneminde (1962-1973) hem ticaret alanında birtakım imtiyazlar edinerek hem de kamu kurumlarında artan istihdam oranları sayesinde siyasi ve ekonomik açıdan güçlendi. Bu durumdan rahatsız olan kuzeyli Hutular, 1973 askerî darbesiyle başlayan

Habyarimana rejimi döneminde nihayet hem sömürge öncesi dönemin Tutsi tahakkümünden hem de bağımsızlık sonrası dönemin güneyli kayırmacılığından azade bir şekilde statükolarını güçlendirme imkânı buldular. 1990-1993 arasındaki iç savaş sürecinde Tutsilere yönelik katliamlar da büyük ölçüde ülkenin kuzey bölgelerinde gerçekleşti. Güç paylaşımında geri planda kalan güneyli Hutulardan oluşan muhalefet partileri, aynı dönemde Habyarimana rejimini RPF ile müzakere masasına oturmaya zorlayan politikalar yürütüyordu. Kısacası bir tür imtiyaz savaşına dönen kuzey-güney ihtilafı, soykırımı giden yolda belirleyici bir faktördü.

1990'lı yıllarda Ruanda'da kötüye giden ekonomik durum özellikle başkent Kigali'de işsiz gençlerden oluşan bir alt sınıfın ortaya çıkmasına yol açtı. İç savaş döneminde toplumun topyekûn paramiliterleşmesi biraz da bu gençlerin silahlandırılmasıyla mümkün oldu. Türkiye'de son yıllardaki ekonomik gidişat, yükselen işsizlik oranları ve silah satışlarındaki artışla birlikte düşünüldüğünde, paramiliterleşme potansiyelinin burada da önemli bir risk oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca neredeyse kuruluşundan bugüne otoriter rejimler tarafından yönetilen Ruanda devleti ile son yıllarda otoriterleşmenin arttığı Türkiye devleti arasında insan hakkı ihlalleri, ifade özgürlüğünün ve sivil toplum faaliyetlerinin sınırlandırılması vb. konularda da çok sayıda benzerlik bulmak mümkün.

Son olarak, soykırım sonrası Ruanda'sında, artan otoriterleşmeye rağmen başka yüzleşme ve yeniden inşa süreçlerine katkı sağlayabilecek iki olumlu gelişmeden bahsetmek gerekir. Bunlardan ilki, Gacaca Mahkemeleri deneyimidir. Cezalandırıcı mekanizmalardan ziyade onarıcı mekanizmaların devreye sokulduğu bu deneyim, birçok sorunu barındırmakla birlikte, modern hukuku tamamlayıcı bir işlev kazandı. Gacaca Mahkemeleri deneyimindeki sorunlu yanların aşılması yönünde adımlar atıldığı takdirde benzer mekanizmaların Türkiye'deki olası bir geçiş dönemi adaleti kontekstinde gündeme alınması faydalı olabilir. Bir diğer olumlu gelişme, kadınların hem siyaset sahnesine hem de çalışma hayatına katılım oranlarındaki artış. Politik mecralarda ve toplumsal alanda artan kadın görünürlüğü, demokratik bir rejime geçildiği takdirde şüphesiz daha olumlu sonuçlar doğuracak. Yine de mevcut düzendeki haliyle bile olumlu bir gelişme olarak kaydedilebilir.

Kaynakça

- Acicbe, Ceyda. "An Evaluation Regarding the Role of France in Rwanda in the Light of Recent Developments". *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal*, sayı 21 (2020): 139-68.
- Adelman, Howard, ve Astri Suhrke. *The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwanda Experience*. Editör David Millwood. *The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwanda Experience*. Steering Committee of the Joint Evaluation of Emergency Assistance to Rwanda, 1996.
- Banyanga, Jean d'Amour, ve Kaj Björkqvist. "The Dual Role of Religion Regarding the Rwandan 1994 Genocide: Both Instigator and Healer". *Pyrex Journal of African Studies and Development* 3, sayı 1 (2017).
- Collins, Barrie. *Rwanda 1994: The Myth of the Akazu Genocide Conspiracy and its Consequences*. Londra: Palgrave Macmillan UK, 2014.
- Düzler, Gamze. "Ruanda Soykırımının Ekonomi Politikası", 2020 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Economist Intelligence Unit. "Democracy Index 2020 | In sickness and in health?", 2021.
- Eltringham, Nigel. *Accounting for Horror: Post-Genocide Debates in Rwanda*. Londra: Pluto Press, 2004. <https://doi.org/10.1525/aa.2006.108.2.413>.
- "Escalating Tensions between Uganda and Rwanda Raise Fear of War | Africa Center for Strategic Studies". <https://africacenter.org/spotlight/escalating-tensions-between-uganda-and-rwanda-raise-fear-of-war/>, erişim tarihi: 21 Eylül 2021
- Gasarasi, Charles P. "The mass naturalization and further integration of rwandese refugees in tanzania: Process, problems and prospects". *Journal of Refugee Studies* 3, sayı 2 (1990): 88-109. <https://doi.org/10.1093/jrs/3.2.88>.
- Geraghty, Mark Anthony. "Gacaca, Genocide, Genocide Ideology: The Violent Aftermaths of Transitional Justice in the New Rwanda" 62, sayı 3 (2021): 588-618. <https://doi.org/10.1017/S0010417520000183>.
- Gertzel, Cherry. "Uganda's Continuing Search for Peace" 89, sayı 547 (1990): 205-8.
- Grünfeld, Fred, ve Anke Huijboom. *The Failure to Prevent Genocide in Rwanda: The Role of Bystanders*. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2007.
- Guy Vassall-Adams. *Rwanda: An Agenda for International Action*. *Angewandte Chemie International Edition*, 6(11), 951-952. Oxford: OxfamOxfam, 1994.
- Hintjens, Helen M. "Explaining the 1994 genocide in Rwanda". *Journal of Modern African Studies* 37, sayı 2 (1999): 241-86. <https://doi.org/10.1017/S0022278X99003018>.

“Human Development Reports | United Nation Development Program (UNDP)”. <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/RWA>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

Human Rights Watch. “Arming Rwanda: The Arms Trade and Human Rights Abuses in the Rwandan War”. *Human Rights Arms Watch Project*. C. 6. New York, 1994. <https://doi.org/10.1080/13642989708406665>.

Kellow, Christine L., ve H. Leslie Steeves. “The role of radio in the Rwandan genocide”. *Journal of Communication* 48, sayı 3 (1998): 107-28. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1998.tb02762.x>.

“Kingdom of Rwanda | Britannica”. <https://www.britannica.com/place/Kingdom-of-Rwanda>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

“Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda | Human Rights Watch (HRW)”. https://www.hrw.org/reports/1999/rwanda/Geno1-3-09.htm#P202_84408, erişim tarihi: 24 Ağustos 2021

Li, Darryl. “Echoes of violence: considerations on radio and genocide in Rwanda”. *Journal of Genocide Research* 6, sayı 1 (2004): 9-27. <https://doi.org/10.1080/1462352042000194683>.

Longman, Timothy. *Christianity and Genocide*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

—. “Church Politics and The Genocide in Rwanda”. *Journal of Religion in Africa* 2 (2001): 163-86.

“Macron Fransa'nın Ruanda Soykırımı'ndaki sorumluluğunu kabul etti | DW | 27.05.2021”. <https://www.dw.com/tr/macron-fransanın-ruanda-soykirimindaki-sorumluluğunu-kabul-et-ti/a-57686578>, erişim tarihi: 18 Ağustos 2021

Mamdani, Mahmood. *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*. Princeton University Press, 2001.

Mcknight, Scott. “The Rise and Fall of the Rwanda-Uganda Alliance (1981-1999)”. *African Studies Quarterly* 15, sayı 2 (2015). <http://www.africa.ufl.edu/asq/v15/v15i2a.pdf>.

Metzl, Jamie Frederic. “Rwandan Genocide and the International Law of Radio Jamming”. *American Journal of International Law* 91, sayı 4 (1997): 628-51. <https://doi.org/10.2307/2998097>.

Newbury, Catharine. *The Cohesion of Oppression: clientship and ethnicity in Rwanda, 1860-1960*. New York: Colombia University Press, 1998.

Newbury, Catharine, ve Davin Newbury. “A Catholic Mass in Kigali : Contested Views of the Genocide and Ethnicity in Rwanda”. *African Affairs* 33, sayı 2 (1999): 292-328.

Newbury, David. “Recontextualizing Rwandan Dynastic Chronology”. *History in Africa* 21 (1994): 191-217.

—. “The Clans of Rwanda: An Historical Hypothesis”. *Africa* 50, sayı 4 (1980): 389-403. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1j7x7z6.15>.

Olonisakin, Funmi, Barney Walsh, Ireneo Bugindo, Alfred Muteru, ve David Mwambari. "Reframing Narratives of Peacebuilding and Statebuilding in Rwanda". Nairobi, 2014. www.africanleadershipcentre.org.

"Outreach Programme on the 1994 Genocide Against the Tutsi in Rwanda | United Nations". <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/historical-background.shtml>, erişim tarihi: 21 Eylül 2021

"Outreach Programme on the 1994 Genocide Against the Tutsi in Rwanda and the United Nations | UN". <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/historical-background.shtml>, erişim tarihi: 17 Ağustos 2021

Patte, Daniel, ed. *The Cambridge Dictionary of Christianity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

"Political structure | EIU". <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=601054843&Country=Rwanda&topic=Summary&subtopic=Political+structure>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

"Population, total - Rwanda | World Bank". <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=RW>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

Pottier, Johan. *Re-Imagining Rwanda: Conflict, Survival and Disinformation in the Late Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Pritchard, Matthew F. "Land, power and peace: Tenure formalization, agricultural reform, and livelihood insecurity in rural Rwanda". *Land Use Policy* 30, sayı 1 (2013): 186-96. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2012.03.012>.

"Profile: Agathe Habyarimana, the power behind the Hutu presidency | Rwanda | The Guardian". <https://www.theguardian.com/world/2010/mar/02/rwanda-france>, erişim tarihi: 21 Eylül 2021

Rataski, Nicole. "Legal Coordination of NGOs in Times of Crisis: The Role of NGOs During and After the Rwandan Genocide". *SSRN Electronic Journal*, 2012, 1-28. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1768240>.

Redekop, Vern Neufeld, ve Oscar Gasana. "Implication of Religious Leaders in Mimetic Structures of Violence: The Case of Rwanda Vern". *Journal of Religion & Society* 2 (2007): 117-37.

Reed, Wm. Cyrus. "Exile, Reform, and the Rise of the Rwandan Patriotic Front". *The Journal of Modern African Studies* 34, sayı 3 (1996): 479-501. <https://doi.org/10.1017/s0022278x00055567>.

Reyntjens, Filip. "Rwanda, ten years on: From genocide to dictatorship". *African Affairs* 103, sayı 411 (2004): 177-210. <https://doi.org/10.1093/afraf/adho45>.

—. "Rwanda: Genocide and beyond". *Journal of Refugee Studies* 9, sayı 3 (1996). <https://doi.org/10.1093/jrs/9.3.240>.

Rothbart, Daniel, ve Tom Bartlett. "Rwandan Radio Broadcasts and Hutu/Tutsi Positioning". İçinde *Global Conflict Resolution Through Positioning Analysis*, editör Fathali M. Moghaddam, Rom Harre, ve Naomi Lee, 227-47. Washington: Springer, 2008. <https://doi.org/10.1007/978-0-387-72112-5>.

"Rwanda: Justice After Genocide | Human Rights Watch (HRW)". https://www.hrw.org/news/2014/03/28/rwanda-justice-after-genocide-20-years#_ftn15, erişim tarihi: 17 Ağustos 2021

"Rwanda | The World Factbook". <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/rwanda/>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

"Rwanda moves to make Swahili its fourth official language | Africanews". <https://www.africanews.com/2017/02/10/rwanda-moves-to-make-swahili-its-fourth-official-language/>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

"Rwanda Overview | World Bank". <https://www.worldbank.org/en/country/rwanda/overview>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

"Rwanda profile - Timeline | BBC News". <https://www.bbc.com/news/world-africa-14093322>, erişim tarihi: 17 Ağustos 2021

"Size of the resident population | National Institute of Statistics Rwanda". <https://www.statistics.gov.rw/publication/size-resident-population>, erişim tarihi: 15 Ağustos 2021

Straus, Scott. "What is the relationship between hate radio and violence? Rethinking Rwanda's 'radio machete'". *Politics and Society* 35, sayı 4 (2007): 609-37. <https://doi.org/10.1177/0032329207308181>.

"The Arms Trade and Human Rights Abuses in the Rwandan War | Refworld", 1994. <https://www.refworld.org/docid/3ae6a7fc8.html>.

"The world looks away as blood flows in Burundi | Global development | The Guardian". <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/10/burundi-ethnic-violence-refugees>, erişim tarihi: 21 Eylül 2021

Tiemessen, Alana Erin. "After Arusha: Gacaca Justice in Post-Genocie Rwanda", 2001.

"Timeline: How Rwanda's genocide unfolded | Al Jazeera". <https://www.aljazeera.com/news/2014/4/14/timeline-how-rwandas-genocide-unfolded>, erişim tarihi: 17 Ağustos 2021

"UNAMIR | United Nations Peacekeeping". <https://peacekeeping.un.org/en/mission/past/unamirS.htm>, erişim tarihi: 20 Ağustos 2021

United Nations Development Programme (UNDP). "The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene Briefing", 2020.

Uvin, Peter. "Difficult choices in the new post-conflict agenda: The international community in Rwanda after the genocide". *Third World Quarterly* 22, sayı 2 (2001): 177-89. <https://doi.org/10.1080/01436590120043291>.

- . *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*. Connecticut: Kumarian Press, 1998.
- . "Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence". *Comparative Politics* 31, sayı 3 (1999): 253-71.
- Vervust, Petra. "The Relative Importance of Ethnicity, Class and Race in Colonial Rwanda". *Journal Of Belgian History* 42 (2012): 74-109.
- Verwimp, Philip. "The political economy of coffee, dictatorship, and genocide". *European Journal of Political Economy* 19, sayı 2 (2003): 161-81. [https://doi.org/10.1016/S0176-2680\(02\)00166-0](https://doi.org/10.1016/S0176-2680(02)00166-0).

İlgililer İçin Temel Kaynak Önerileri

Collins, Barrie. *Rwanda 1994: The Myth of the Akazu Genocide Conspiracy and its Consequences*. Londra: Palgrave Macmillan UK, 2014.

Eltringham, Nigel. *Accounting for Horror: Post-Genocide Debates in Rwanda*.

Hintjens, Helen M. "Explaining the 1994 genocide in Rwanda". *Journal of Modern African Studies* 37, sayı 2 (1999): 241-86.

Lemarchand, René. *Forgotten Genocides: Oblivion, Denial, and Memory*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011.

Mamdani, Mahmood. *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*. Princeton University Press, 2001.

Reed, Wm. Cyrus. "Exile, Reform, and the Rise of the Rwandan Patriotic Front". *The Journal of Modern African Studies* 34, sayı 3 (1996): 479-501.

Reyntjens, Filip. "Rwanda, ten years on: From genocide to dictatorship". *African Affairs* 103, sayı 411 (2004): 177-210.

Uvin, Peter. *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*. Connecticut: Kumarian Press, 1998.

Film Önerileri

George, Terry. (2004). *Hotel Rwanda*.

Peck, Raoul. (2005). *Sometimes in April*.

Kronoloji

- 1884 Berlin Konferansı çerçevesinde Ruanda toprakları Almanya'ya verildi.
- 1924, 20 Ekim Milletler Cemiyeti, Ruanda-Burundi topraklarının yönetiminin Belçika'ya devredildiğini ilan etti.
- 1932, 1 Ocak Belçika hükümeti zorunlu olarak ırk hanesi içeren kimlik kartlarını kullanıma sokarak Hutu, Tutsi ve Twa arasındaki ayrımı ırksal bir fark olarak resmileştirdi.
- 1957, 24 Mart Hutu Manifestosu yayınlandı.
- 1959, 5 Kasım Hutu halkı, Belçika sömürge güçlerine ve Tutsi yönetimine karşı ayaklandı.
- 1962, 1 Temmuz Monarşi resmî olarak sona erdi. Belçika sömürge güçleri bölgeden çekildi. Ruanda ve Burundi iki ayrı ülke olarak bağımsızlıklarını ilan etti.
- 1962, 18 Eylül Ruanda Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler üyeliği kabul edildi.
- 1973, 5 Temmuz Dönemin Genelkurmay Başkanı Juvénal Habyarimana önderliğinde bir darbe gerçekleşti.
- 1975, 5 Temmuz Habyarimana, Kalkınma için Ulusal Devrimci Hareket (MNRD) partisini kurdu.
- 1978, 24 Aralık Yeni anayasanın onaylanmasıyla birlikte sivil yönetime dönüş sağlandı. Habyarimana devlet başkanı seçildi.
- 1987, 10 Haziran Paul Kagame önderliğinde Ruanda Yurtsever Cephesi (RPF) kuruldu.
- 1990, 1 Ekim RPF ve Habyarimana rejimi arasındaki iç savaş, RPF'nin Uganda sınırından Ruanda'ya doğru harekete geçmesiyle resmî olarak başladı.
- 1992, 12 Temmuz Afrika Birliği Örgütü (OAU) ve Afrika Büyük Göller Bölgesi'ndeki çok sayıda devlet başkanı aracılığıyla MNRD ve RPF arasında müzakereler başladı.
- 1993, 4 Ağustos Habyarimana rejimi ve RPF arasında aylarca süren müzakerelerin ardından Tanzanya'nın Arusha kentinde Arusha Barış Anlaşması imzalandı.
- 1993, 5 Ekim BM Güvenlik Konseyi, Arusha Anlaşması'nın uygulanmasını denetlemek için BM Ruanda Yardım Misyonu'nu (UNAMIR) kurdu.
- 1993, Aralık Belçika ve Bangladeş'te bulunan birliklerden oluşan UNAMIR taburu başkent Kigali'de konuşlandı.
- 1994, 6 Nisan Habyarimana ve Ntaryamira'yı taşıyan uçak bir roket saldırısı neticesinde Kigali'de düştü. Saldırının kim tarafından düzenlendiği henüz tespit edilemedi.

- 1994, 7 Nisan Başbakan Agathe Uwilingiyimana, evine düzenlenen bir saldırıda onu korumakla görevlendirilen on Belçikalı Barış Gücü askeriyle birlikte öldürüldü. Belçika askerleri Ruanda'dan çekildi. Bu saldırıyla birlikte soykırım fiilî olarak başladı.
- 1994, 21 Nisan BM Barış Gücü üyesi ülkelerin askerlerini geri çekmeyi talep etmesiyle birlikte Ruanda'daki UNAMIR personelinin sayısı 2500'den 270'e düştü.
- 1994, 19 Temmuz Paul Kagame liderliğindeki RPF'nin başkent Kigali'yi ele geçirmesinin ardından Hutu hükümeti üyeleri Zaire'ye kaçtı.
- 1994, 8 Kasım BM Güvenlik Konseyi 1 Ocak ve 31 Aralık 1994 tarihleri arasında Ruanda'da işlenen soykırımdan ve diğer uluslararası insan hukuku ihlallerinden sorumlu kişilerin yargılanması için Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni (ICTR) kurdu.
- 1995, 27 Şubat BM Güvenlik Konseyi tüm devletleri Ruanda soykırımına karıştığından şüphelenilen kişileri tutuklamaya çağırdı.
- 1995, 12 Aralık ICTR yargı süreci devam eden sekiz sanığın ilk iddianamelerini kamuoyuyla paylaştı.
- 1996, 8 Mart UNAMIR'in görev süresi sona erdi. Misyonun geri çekilmesi nisan ayında tamamlandı. Geçiş süreci hükümetini izlemek üzere Ruanda'daki bir BM ofisinin açık tutulması kararlaştırıldı.
- 1996, 1 Aralık Ruanda hükümeti, uzun zamandır beklenen soykırım davalarını görmeye resmî olarak başladı.
- 1997, 17 Mayıs Ruanda ve Uganda destekli militanlar, Zaire devlet başkanı Mobutu Sese Seko'yu görevi bırakmaya zorladı. Demokratik Kongo Cumhuriyeti olarak yeniden adlandırılan Zaire'nin Devlet Başkanı Laurent Kabila oldu.
- 1998, 2 Eylül ICTR, Taba'nın eski belediye başkanı Jean-Paul Akayesu'yu soykırımdan mahkûm etti.
- 1999, 12 Mart Ruanda Ulusal Birlik ve Uzlaşma Komisyonu kuruldu.
- 1999, 1 Mayıs BM Genel Sekreteri Kofi Annan, 1994 soykırımı sırasında BM'nin eylemleri hakkında bağımsız bir soruşturma başlattı.
- 2000, 22 Nisan Cumhurbaşkanı Pasteur Bizimungu'nun istifasının akabinde bakanlar ve parlamento üyeleri Ruanda'nın yeni cumhurbaşkanı olarak başkan yardımcılığı görevini sürdüren Paul Kagame'yi seçtiler.
- 2001, 16 Ocak Demokratik Kongo Cumhuriyeti Devlet Başkanı Kabile, Ruanda hükümetinin planladığı iddia edilen bir suikast sonucunda öldürüldü.

- 2001, 31 Aralık Ruanda hükümeti, 1994 soykırımından sonra ulusal birliği ve uzlaşmayı teşvik etme çabasının bir parçası olarak ülkenin bayrağını ve milli marşını değiştirme kararı aldı.
- 2002, 18 Haziran Ruanda hükümeti soykırım sonrası suçlar kapsamında epey yüksek sayılara ulaşan davaları görmek amacıyla Gacaca Mahkemeleri'ni kurdu.
- 2003, 26 Mayıs Etnik nefretin kışkırtılmasını yasaklayan yasa tasarısı referandumla kabul edildi. Tüm Ruanda vatandaşlarının yalnızca Ruandalı kimliği altında birleşmesine karar verildi.
- 2003, 25 Ağustos 1994 soykırımından sonra yapılan ilk cumhurbaşkanlık seçimini Paul Kagame kazandı.
- 2005, 31 Mart Kongo'da faaliyet gösteren Ruanda'nın Kurtuluşu İçin Demokratik Güçler (FDLR) silahlı mücadelesini sona erdirdiğini kamuoyuna duyurdu.
- 2006, 1 Ocak 12 olan eyalet sayısı idari alanda etnik çeşitliliğe imkân tanımak amacıyla 5'e indirildi.
- 2007, 7 Ağustos Ruanda hükümeti, en son 1998'de soykırımla ilgili suçlardan hüküm giyen 22 kişinin idam edildiği ölüm cezasını kaldırdı.
- 2006, 21 Ekim Bir Fransız yargıcın Habyarimana'nın uçağının düşürülmesine karıştığını iddia ederek Kagame için uluslararası tutuklama emri çıkarması üzerine Ruanda, Fransa'yla diplomatik ilişkileri bitirme kararı aldı.
- 2007, 21 Kasım Ruanda, Demokratik Kongo Cumhuriyeti'yle 1994 soykırımı faillerinin Kigali'ye ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne teslim edilmesi şartıyla barış anlaşması imzaladı.
- 2008, 18 Eylül Cumhurbaşkanı Paul Kagame'nin partisi Ruanda Yurtsever Cephesi (RPF), milletvekili seçimlerini yüksek bir oy oranıyla kazandı.
- 2010, 14 Ekim Ağustos seçimlerinde Kagame'ye karşı aday olacağını duyuran muhalefet lideri Victoire Ingabire tutuklandı.
- 2010, 26 Aralık Uluslararası Ceza Mahkemeleri Mekanizması (IRMCT) kuruldu.
- 2012, 4 Mayıs Gacaca Mahkemeleri kapatıldı.
- 2013, 19 Eylül Milletvekili seçimleri sonucunda Ruanda meclisindeki sandalyelerin %64'ü kadın adayların oldu.
- 2015, 18 Aralık Kagame'nin üçüncü defa görev yapmasına izin veren anayasa değişikliği referandumla onaylandı.

- 2015, 31 Aralık Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTR) alışmalarını tamamladı.
- 2017, 4 Ağustos Kagame oyların %98,8'ini alarak yeniden cumhurbaşkanı seçildi.
- 2020, 12 Haziran Eski Fransa cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın arşivleri erişime açıldı.
- 2021, 27 Mayıs Fransa, Ruanda Soykırımı'ndaki sorumluluğunu kabul etti.

Fotoğraf Dizini

Kapak	Alex Radelich / Unsplash
Sayfa 11	Kameron Kincade / Unsplash
Sayfa 16	Maxime Niyomwungeri / Unsplash
Sayfa 19	Maxime Niyomwungeri / Unsplash
Sayfa 23	Random Institute / Unsplash
Sayfa 27	One zone Studio / Unsplash
Sayfa 31	Jannik Skorna / Unsplash
Sayfa 37	Andreas Marquardt / Pixabay
Sayfa 43	Colleen Taugher / britannica.com

ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ VE BARIŞ İNŞASI DÜNYA DENEYİMLERİ SERİSİ-6

Ruanda:
**IRKSAL AYRIM, OTORİTER REJİMLER
VE SOYKIRIM**

DIYARBAKIR SİYASAL VE SOSYAL
ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜYA DIYARBEKİRÉ BO
LÉKOLİNEN SİYASİ Ü CIVAKI

DIYARBAKIR INSTITUTE FOR POLITICAL
AND SOCIAL RESEARCH

**FRIEDRICH
EBERT**

STIFTUNG